

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกของพระพุทธศาสนา

ในบทนี้ มุ่งศึกษาแนวคิดเรื่องบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาดก ภายใต้กรอบของการวิจัย ๓ ประการ คือ (๑) แนวคิดเรื่องบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา (๒) แนวคิดเรื่องชาดกในพระพุทธศาสนา (๓) ความหมายและแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ (๔) ขบวนการพัฒนาสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์ (๕) การตั้งเวลาให้ไปสู่เป้าหมายแห่งการเป็นพระโพธิสัตว์ (๖) ผลการปฏิบัติตามหลักการของพระโพธิสัตว์ และ (๗) สรุป มีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเรื่องบารมีในพระพุทธศาสนา

การศึกษาแนวคิดบารมีในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ศึกษาในส่วนของความหมายของคำว่าบารมี ลักษณะของบารมี และประเภทของบารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของคำว่า บารมี

ความหมายคำว่า“บารมี”ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกตามพระสูตรต่างๆ แต่เดิม หมายถึง ความเป็นเลิศเป็นของปัจเจกบุคคล ไม่ได้เน้นเฉพาะว่าต้องเป็นความเป็นเลิศในทางพุทธศาสนา ต่อมามีการใช้มากขึ้นในพุทธศาสนามีความหมายเปลี่ยนเป็นความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรม และในที่สุดก็ได้เจาะจงว่าเป็นบารมี หมายถึง ความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรมเป็นการดับสิ้นแห่งอาสวะกิเลสแต่ความหมายนี้ก็ยังไม่แพร่หลาย ส่วนใหญ่จะใช้ในการความหมายว่าเป็นความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรมในขั้นตอนหนึ่ง

คำว่า“บารมี”^๑ สันนิษฐานว่ามาจากศัพท์เดิมว่า“ปรม”ลง ณ ปัจจัย ในรากาதிศัพท์ ได้ศัพท์ว่าปารมี แล้วลง อิ อิตถิลิงค์ อีกที เป็นปารมี คำว่า “ปรม” ที่เป็นต้นศัพท์ของคำว่า ปารมี ตามแบบสัททณยะ ที่เก่าที่สุดในเถรวาทปรากฏอยู่ในจริยาปิฎกอรธกถาของพระธรรมปาละ ท่านวิเคราะห์ความหมายไว้ คือ ผู้เลิศ ยังให้เต็ม อย่างยิ่ง และประเสริฐ

คำว่า“บารมี” ตามรูปศัพท์ ตามที่มีผู้แสดงความคิดเห็นทั้งในคัมภีร์และหนังสือทางพุทธศาสนาต่างๆ ไว้มากมาย แต่ผู้วิจัยมุ่งจะศึกษาถึงความหมายของ “บารมี” ตามความหมายในคัมภีร์จริยาปิฎก ดังนี้

^๑ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๕/๕๔๓.

คัมภีร์มัชฌิมนิกาย เป็นส่วนที่เก่าแก่และสำคัญของพระสูตรต้นตอปิฎก และมีหลายพระสูตรที่กล่าวถึงความหมายของ บารมี ในจำนวนพระสูตรเหล่านั้น ผู้วิจัยจะนำมากล่าวเฉพาะ สคารวสูตรเท่านั้นที่ใช้คำว่าบารมี ในความหมายว่า เป็นเลิศ ถึงที่สุดในพระพุทธศาสนา ใน สคารวสูตร หรือ สังคารวสูตร ในมัชฌิมนิพนธ์กล่าวว่า “บารมี คือความเป็นเลิศ เป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิวะธรรมดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสกับภราทวาชะว่าภราทวาชะ เรื่อย่อมกล่าวความต่างกัน(แยกประเภท)ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้บรรลุความเป็นเลิศ (บารมี) อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิวะธรรมแล้วย่อมปฏิบัติ คือ ยอมรับซึ่งอาทิพรหมจรรย์ บางพวกเป็นผู้ฟังตามกันมา เหมือนพราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงไตรวิชชา สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศอันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิวะธรรมแล้ว รู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์ เพราะสักว่าศรัทธาเหมือนพวกนักตรีกตรอง นักไคร้ครวญสมณพราหมณ์ทั้งหลายพวกหนึ่ง เป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศอันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิวะธรรมแล้ว ด้วยการรู้ยิ่งแล้วซึ่งธรรมด้วยตนเองนั้น ในธรรมทั้งหลายอันไม่ได้ฟังกันมาก่อน ย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิพราหมณ์ เรื่อย่อมเป็นผู้หนึ่ง แสดงให้เห็นว่าสมณพราหมณ์ทุกคนล้วนบรรลุความเป็นเลิศตามลัทธิของตน ให้คำว่า “ทิวะธรรมมาภิญญาโวसानปรามิปปตฺตา” ผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นเลิศ คือถึงความเป็นที่สุดแห่งอภิญญา ในปัจจุบัน”^๒

คำว่า “บารมี” หมายถึง ความเป็นที่สุดอภิญญาในปัจจุบันในพระสูตรกล่าวว่า อภิญญาโวसान หมายถึง ที่สุดแห่งความรู้ผลสุดท้าย ผลเลิศที่สุด ตามคติของพราหมณ์แต่ละนิกาย มิได้หมายถึงผลสุดท้ายทางพุทธศาสนา เห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ตรัสถึงสมณพราหมณ์ว่า เพราะเป็นผู้เรียนฟังกันมาตามคัมภีร์เหมือนกับผู้ที่รู้ ไตรวิชชา คือ พระเวท ๓ และเพราะเป็นตรีกตรองเอาเอง ซึ่งพระพุทธเจ้าไม่ทรงยกย่องทรงให้พิจารณาด้วยตนเอง พระพุทธเจ้าทรงย้ำถึงบารมีในทิวะธรรม คือ ทรงย้ำธรรมเนียมปฏิบัติในปัจจุบัน ไม่ใช่การสะสม จากอดีต หรือรอที่จะรับผลในอนาคต เป็นเรื่องที่จำเป็นในปัจจุบัน และให้ผลในปัจจุบัน”

คำว่า บารมีในคัมภีร์อุปทาน ในคัมภีร์อุปทานเป็นคัมภีร์ที่ ๑๔ ในขุททกนิกาย กล่าวถึงความหมายของคำว่า “บารมี” ตามทปราคฏฐในคัมภีร์อุปทานพุทธวงศ์ และจริยาปิฎก ต่างจากความหมายในระยะต้น เพราะในคำว่าบารมี ในระยะต้นนี้ หมายถึง “ผลเลิศ” หรือ “ผลสุดท้าย” หมายถึงคุณธรรมหลายอย่างที่พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญเพื่อนำไปสู่ การบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรืออาจจะกล่าวได้ว่า เป็นหนทางไปสู่ผลสุดท้าย คือ พระโพธิญาณและหนทางนี้ไม่ใช่หนทางที่ใครจะปฏิบัติก็ได้แต่เป็นหนทางเฉพาะพระโพธิสัตว์ในพุทธบาทาน พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศว่าพระองค์เป็นธรรมราชาผู้สมบูรณ์ ด้วยบารมี ๓๐ ทัก

^๒ม.ม. (ไทย) ๕/๕๐๕/๒๐๓.

^๓ม.ม. (ไทย) ๕/๕๐๕/๒๐๑.

และได้ทรงอธิบายกว้างๆ ว่า“เราให้แล้ว ซึ่งทานอันควรให้บำเพ็ญศัลโดยไม่เหลือไปแล้วผู้เนกขัมมบารมี เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม กระทำความเพียรอันสูงสุด ไปแล้วผู้จันตบารมี เป็นผู้บรรลุแล้ว ซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เราเป็นผู้มีใจเสมอในอารมณ์ทั้งปวงคือ ในลาภความเสื่อมลาภในสุขทุกข์ในสรรเสริญนินทา เป็นผู้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดม”^๔

ความหมายของบารมีแสดงให้เห็นว่า “บารมี” ได้เปลี่ยนความหมายจาก ความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรม คือการพ้นอาสวะทั้งปวงมาเป็นธรรมที่พึงบำเพ็ญ ปฏิบัติให้ถึงที่สุดเพื่อ จะได้บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม ข้อสังเกต คือ กริยาที่ใช้ประกอบคู่กับคำว่า บารมี บางตัวได้เปลี่ยนจาก คม ธาตุหรือ อาป ธาตุ เป็น ปุร ธาตุ ในความ “เต็ม และ ใช้ในรูปเหตุกัตตุวาก แปลว่า “ทำให้เต็ม” แต่บางตัวก็ยังใช้ คม ธาตุ เช่นเคย ฉะนั้น ถือได้ว่ายังรักษาความหมายเดิมที่ว่า “ความเป็นเลิศ” อยู่บ้าง คือความเป็นเลิศในเขกขัมมะในจันติ เป็นต้น

ความหมายของบารมีในคัมภีร์พุทธวงศ์ คำว่า “บารมี” ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์ อาจกล่าวได้ว่า “นอกจากจะได้คำว่าบารมี ในความหมายถึงคุณธรรม ๑๐ อย่างที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแล้ว คัมภีร์พุทธวงศ์ยังมีความหมายของคำว่าบารมีว่า “เป็นเลิศ” เหมือนในคัมภีร์ระยะคัน ดังตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าถึงเมื่อทรงเป็นพราหมณ์ มีนามว่าสุเมธ และมาณพ มีนามว่าโชคติบาล ตามลำดับว่ามีวิชาความรู้ดังนี้^๕ “เราเป็นผู้เล่าเรียน ทรงไว้ซึ่งมนต์เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งพระเวททั้งสาม ถึงแล้วซึ่งความเลิศ (บารมี)

ความหมายของบารมีในคัมภีร์จริยาปิฎก ได้กล่าวถึงบารมีไว้มากมายมีทั้งเหมือน และแตกต่างจากคัมภีร์อุปทาน และพุทธวงศ์ ความคิดเหมือนกัน คือ บารมีเป็นพุทธกรรกรรม คือธรรม ๑๐ อย่าง ซึ่งนำไปสู่การถึงพระโพธิญาณ และเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต บารมีแต่ละอย่างแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี รวมกันมี ๓๐ อย่าง แต่ไม่มีคำอธิบายที่ชัดเจน เพียงแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีโดยลำดับ คือ จากการบำเพ็ญง่ายไปหาการบำเพ็ญยากขึ้นดังนั้นความหมายของบารมีในจริยาปิฎกนี้ จึงหมายถึงการบำเพ็ญพุทธกรรกรรม ๑๐ ให้ครบบริบูรณ์ แต่ไม่ได้กล่าวถึงความเป็เลิศเหมือนในคัมภีร์ต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีพระนิพนธ์และท่านผู้รู้อื่นๆ ได้กล่าวความหมายของบารมีไว้ ดังนี้

สมเด็จพระมหสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒ ให้ความหมายคำว่า“บารมี สันนิษฐานว่าออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติอันยอดเยี่ยม ดังผู้ที่จะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์จะต้องบำเพ็ญเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัสรู้ บารมีเหล่านี้กระจ่างแล้วโดยมาก บารมี

^๔บุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๗/๑๒.

^๕บุ.อุ. (ไทย) ๑/๑๒๔/๔๖.

เหล่านี้ท่านแจกออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี การสละอวัยวะ จัดเป็นทานอุปบารมี การสละชีวิตจัดเป็นทานปรมัตถบารมี^๖

สุชาว พลอยชุม ได้กล่าวถึงบารมีไว้ว่า ศัพท์ว่า “บารมี หรือเรียกในภาษาไทยว่า บารมี ท่านว่ามาจากศัพท์ว่า ปรม ที่แปลว่า อย่างยิ่ง หรือยิ่ง คงมุ่งถึงทางไป หมายความว่าดำเนินไปในทาง ดียิ่งขึ้นโดยลำดับ คำว่า บารมี จึงเป็นการสร้างความดีของพระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ เป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาโดยลำดับ จนในที่สุดได้บำเพ็ญบารมี อย่างสูงสุด ก็ได้บรรลุปรมัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์อย่างยิ่ง”^๗

สรุปได้ว่า จากการศึกษาความหมายดังที่กล่าวมานั้น ทำให้เราเข้าใจได้ว่า บารมีในที่นี้ หมายถึง “ความเป็นเลิศ” แห่งพระสาวก คือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ซึ่งมีความเป็นเลิศกว่าสาวกทั้งปวง แสดงถึงความสำคัญของบารมี มีปรากฏมากมายในพระไตรปิฎก ที่นำมากล่าวไว้ข้างต้นนั้นเป็นตัวอย่างเพียงเล็กน้อยที่แสดงให้เห็นลักษณะคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสถึงบารมีไว้มากในคำสอนของพระองค์ คำว่าบารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น ใช้ในความหมาย คล้อยคลึงกัน หมายถึงความเป็นเลิศ แสดงว่าคำนี้มีการประกอบรูปศัพท์มาจากคำว่า “ปรม” แต่ความหมาย ที่ว่าเป็นเลิศนั้นได้ใช้แตกต่างกัน ในพระสูตรต่างๆ ๓ แบบ คือ (๑) ตามความหมายดั้งเดิมที่สุด บารมี หมายถึงความเป็นเลิศในอะไรก็ได้ และเป็นคุณสมบัติของผู้ใดก็ได้ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นความเป็นเลิศในทางพระ-พุทธศาสนา (๒) ต่อมาคำว่า บารมี ได้ใช้มากขึ้นในพุทธศาสนา แต่มีความหมายเพียงความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรมขั้นตอนหนึ่ง และ (๓) ในที่สุดความหมายของ คำว่า บารมี ได้ขยายเจาะจงจำเพาะถึงความเป็นเลิศที่สุดในการ ปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา คือ การดับสิ้นแห่งอาสวกิเลส ดังสำนวนที่ใช้ คืออภิญญาโสดาปารมิปุตตา

๒.๑.๒ ลักษณะของบารมี

ลักษณะของบารมีที่จะกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ผู้วิจัยมุ่งจะกล่าวถึงลักษณะบารมี ๑๐ ประการ แต่ละบารมีมุ่งไปในการเป็นเครื่องช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ เพื่อประโยชน์ของสังคม บารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือการช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส คือ การกระทำความช่วยเหลือ (อุปการะ) ผู้อื่นหรือรสคือความไม่หวั่นไหว สภาพที่ปรากฏ คือ การมุ่งความช่วยเหลือผู้อื่นหรือสภาพที่ปรากฏ คือความเป็นพระพุทธเจ้า และมีพื้นฐาน

^๖สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๕.

^๗สุชาว พลอยชุม, **ธรรมานุกรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๓๓.

คือ มหากรุณาหรือมีพื้นฐาน คือ ในพุทธทศนิกายชาดกได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ” มีรายละเอียด ดังนี้

(๑) ทานบารมี คือ เจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) กำกับอยู่มีลักษณะคือ การบริจาค มีรส คือ การขจัดโลภะในไทยธรรม มีความปรากฏ คือ ความไม่ยึดติด มีพื้นฐานคือ วัตถุที่ควรบริจาค^๔

(๒) ศีลบารมี คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ อยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำเป็นต้น มีลักษณะคือ การสมาทานมีรส คือ การทำลายความทุสึล มีรสคือ ความไม่มีโทษ มีสภาพที่ปรากฏ คือ ความเป็นของสะอาดมีพื้นฐานคือ หิริโอตตปปะ^๕

(๓) เนกขัมมบารมี คือ การมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกามและภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือการออกจากกามและภพ มีรสคือ การอบรมประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา

(๔) ปัญญาบารมี คือ ความรู้สึกลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษของธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสถานะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรสคือ ความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีปสภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หลง มีพื้นฐานคือ สมานหรืออริยสัจ ๔

(๕) วิริยบารมี คือ การขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความพยายาม มีรส คือ ความอุปถัมภ์ มีสภาพที่ปรากฏ คือ การไม่ย่อหย่อน พื้นฐานคือ เรื่องที่เริ่มทำให้มีวิริยะ หรือความสังเวช

(๖) ขันติบารมี คือ การเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความผิออันสัตว์ทั้งหลาย กระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความข่ม มีรสคือ ความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ สภาพที่ปรากฏคือ ความอดกลั้น หรือความไม่โกรธ มีพื้นฐาน คือ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

(๗) สัจจบารมี คือ การไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่างเป็นต้นโดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การกล่าวไม่ผิดจากความจริงมีรส คือ การกระทำภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏคือ ความดีความถูกต้อง มีพื้นฐาน คือ ความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม

^๔ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๔๓-๔๔.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

(๘) อธิษฐานบารมี คือการตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือ ความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่างๆ อันกำกับด้วยความกรุณาและอุบายโกศล กำกับมีลักษณะคือการตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย มีรส คือ การข่มขจัดปฏิกิริยาของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏ คือ ความไม่หวั่นไหวในที่นั้นมีพื้นฐาน คือโพธิสมภาร

(๙) เมตตาบารมี คือมีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลกอันมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรส คือ การนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีรส คือ การนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏ คือ ความน่ารัก มีพื้นฐาน คือการเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

(๑๐) อุเบกขาบารมี คือ การดำเนินไปสม่่าเสมอในความปรุ้งแต่งของสัตว์ทั้งที่นำพอใจและไม่นำพอใจอันขจัดอนุสนยะ(คล้อยตาม) และปกิณะ(ความกระทบ,ติดขัด) โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะ คือ การวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือ การเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏ คือ การสงบระงับจากความตึงเครียด พื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน^{๑๑}

ดังนั้นบารมีแต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกันคือ อาศัยกันขึ้นไปเป็นลำดับความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จในพุทธการกธรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าบารมีต่างๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จ แห่งพุทธภาวะ

สรุปได้ว่าพระโพธิสัตว์ย่อมข้ามฝั่งแห่งสังสาระด้วยปัญญาและยังอื่นให้ ข้ามด้วยความกรุณา ย่อมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นด้วยปัญญา แต่ย่อมดับทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วย ความกรุณาด้วยปัญญาพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้าสู่นิพาน ด้วยความกรุณาพระองค์เป็นผู้ที่บรรลุธรรมสูงสุดแล้วจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุตามไปด้วย แสดงให้เห็นว่าผู้บรรลุธรรมสูงสุดผู้ได้บำเพ็ญบารมีเต็ม บริบูรณ์แล้วนี่คือองค์พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนาและ บารมีทั้งหลายเป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์ กำลังยังให้เต็มอยู่ในเวลาเริ่มต้น ความแตกต่างระหว่างบารมี อุปบารมี และปรมัตตบารมีนั้น แตกต่างกันที่ความสามารถในการปฏิบัติ และความยากง่ายในบารมีนั้น

๒.๑.๓ ประเภทของบารมี

ประเภทของบารมี โดยพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงการแบ่งระดับขั้นของการบำเพ็ญบารมีว่าเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงการเลื่อนระดับขั้นของการทำความดีจากระดับปกติสามัญ จนถึงระดับสูงสุด ในบารมีทั้ง ๑๐ ประการนั้น แต่ละระดับขั้นของการบำเพ็ญออกเป็น ๓ ระดับ คือ“ขั้นบารมี (บารมีสามัญหรือปกติธรรม) “ขั้นอุปบารมี” (บารมีระดับกลาง) และ

^{๑๑}พ.ชา. อ. (ไทย) ๖๓/๔๘๗/๑๕๕.

“ขั้นปรมัตตบารมี”(บารมีระดับสูง) ดังนั้นเกณฑ์ในการแบ่งก็มีอยู่หลายวิธี มีการแบ่งตามสิ่งที่สละตามภูมิธรรมและตามการปฏิบัติแต่โดยทั่วไปมักจะแบ่งตามสิ่งที่ทรงเสียดสละดังนี้^{๑๑} (๑) ถ้าเป็นการสละทรัพย์สินของสิ่งอันเป็นที่รักและคนที่รักจัดเป็นบารมีระดับต้น (๒) ถ้าเป็นการเสียดสละอวัยวะร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง เช่น การบริจาคหัวใจบริจาคดวงตาจัดเป็นบารมีขั้นกลาง (๓) ถ้าเป็นการสละชีวิตจัดเป็นบารมีระดับสูง(ขั้นปรมัตตบารมี) เมื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีแล้วจะพบว่าบารมีตามภูมิธรรมและการปฏิบัติมีความแตกต่างกัน ดังนี้

สรุปได้ว่าการบำเพ็ญบารมีไว้ว่าระดับการสร้างบารมีสามารถแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ โดยภูมิธรรมและการปฏิบัติ ดังนี้ (๑) ตามภูมิธรรม “บารมี” เป็นการสร้างคุณความดีในชาติต่างๆ เหมือนคนปกติทั่วไปมีดีบ้าง ชั่วบ้างสละเล้ากันไป “อุปปบารมี” เป็นการสร้างความดียิ่งขึ้นไป ความดีก็เริ่มจะสมบูรณ์ขึ้น “ปรมัตตบารมี” เป็นขั้นที่บารมีเต็มเปี่ยมจนสามารถบรรลุธรรมได้ (๒) ตามการปฏิบัติ “บารมี” เป็นการปฏิบัติปกติทั่วไป “อุปปบารมี” เป็นการปฏิบัติโดยการปลีกตัวออกจากเครื่องผูกพันต่างๆ เช่น ปลีกตัวออกจากเรือนไปรักษาศีล เป็นต้น “ปรมัตตบารมี” เป็นการปฏิบัติเมื่อปลีกตัวออกจากเรือนแล้วต้องบำเพ็ญเพียรทางจิต หรือที่เรียกว่าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุธรรมจึงเรียกได้ว่าเป็นขั้นปรมัตตบารมี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงนิพนธ์ถึงการบำเพ็ญบารมีในชาดกไว้ว่า เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ คือบารมี ๑๐ อุปปบารมี ๑๐ ปรมัตตบารมี ๑๐ สัจจะบารมีย่อมมีในภพที่พระโพธิสัตว์เป็น เป็นสัณขัตติ และมัจฉาเป็นพญาปลาอยู่ในน้ำ อุปปบารมีย่อมมีในภพที่พระโพธิสัตว์เป็น วิรูปันขัตติ สุปรูปันขัตติผู้เป็นปราชญ์นั่งเรือให้เข้าไปด้วยความสัจ เป็นอุภยิกะที่พายนระถอนพินได้ด้วยความสัจเป็นพญาวานรข้ามกระแสน้ำคงคาได้ด้วยความสัจปรมัตตบารมีย่อมมีในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นพระราชานามว่า สุตโตสม รักษาสัจจะอันสูงสุด

๒.๒ แนวคิดเรื่องชาดกในพระพุทธศาสนา

แนวคิดเรื่องชาดกถือเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่ก่อนจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และในพระพุทธศาสนา ชาดก ถือว่าเป็นหนึ่งในคำสอนถูกจัดไว้ในส่วนของพระไตรปิฎกในขุททกนิกายชาดก มีจำนวนถึง ๕๕๐ เรื่อง^{๑๒} ชาดกในพระพุทธศาสนาสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท ได้แก่ (๑) นิบาตชาดก คือ ชาดกในพระไตรปิฎก อรรถกถา

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๐.

^{๑๒} พิสิฐ เจริญสุข, เกร็ดความรู้ในนิทานชาดก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕),

ชาดก และฎีกาชาดก (๒) ปัญญาสาชาดก คือ ชาดกนอกนิบาต (๓) ชาดกมาลา คือ ชาดกในพระพุทธานุศาสนานิกายมหายาน^{๑๓} ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาความหมายของคำว่าชาดก และความสำคัญของชาดก ดังนี้

๒.๒.๑ ความหมายของคำว่า ชาดก

คำว่า ชาดก หรือ ชาดก แปลว่า ผู้เกิด มีรากคำมาจากธาตุ (Root)ว่า ชนฺ แปลว่า “เกิด” แปลง ชนฺ ธาตุเป็นชา ลง ต ปัจจัยในกิริยาภิกถ์ ต ปัจจัยตัวนี้กำหนดให้แปลว่า “แล้ว” มีรูปคำเป็น “ชาต” แปลว่า เกิดแล้ว เสร็จแล้วให้ลง ก ปัจจัยต่อท้ายอีกสำเร็จรูปเป็น “ชาดก” อ่านออกเสียงตามบาลีสันสกฤตว่า “ชา-ตะ-กะ” แปลว่าผู้เกิดแล้ว เมื่อนำคำนี้มาใช้ในภาษาไทย เราออกเสียงเป็น ชาดก โดยแปลง ต เป็น ด และให้ ก เป็นตัวสะกดในแม่กก

คำว่า ชาดก หมายถึง การเล่าถึงพระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิด ถือเอากำเนิดในชาติต่างๆ ได้พบปะผจญกับเหตุการณ์ดีบ้างชั่วบ้าง แต่ก็ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมาบ้างน้อยบ้างตลอดมา จนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย กล่าวอีกอย่างหนึ่ง จะถือว่า เรื่องชาดก เป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ก็ได้ ในอรรถกถาแสดงด้วยว่า ผู้นั้นผู้นี้กลับชาติมาเกิดเป็นใครในสมัยพระพุทธเจ้า แต่ในบาลีพระไตรปิฎกกล่าวถึงเพียงบางเรื่อง เพราะฉะนั้น สารสำคัญจึงอยู่ที่คุณงามความดีและอยู่ที่ศีลธรรมในนิทานนั้นๆ

นัยยะหนึ่งชาดก จึงหมายถึง เรื่องราวของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์เสวยพระชาติต่างๆ เป็นมนุษย์บ้าง อมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง สัตว์บ้าง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ผู้ใดจะทรงยกชาดก ซึ่งเป็นนิทานอิงธรรมมาเล่าเป็นบุคคลาธิษฐาน คือ เป็นวิธีการสอนแบบยกเอาเรื่องราวนิทานมาประกอบ เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย แทนที่จะสอนธรรมะกันตรงๆ

สมิตธิพล เนตรนิมิตร^{๑๔} ได้ให้ความหมายคำว่าชาดกว่ามีความหมายที่ใช้กันทั่วไป ๒ อย่าง คือ (๑) ชาดก หมายถึง เกิด เช่น “ปรับอาบัติทุกกฏภิกษุผู้แสวงหาเมตตาและขาน เพื่อจะตัดต้นไม้ และเถาวัลย์ที่เกิด ณ ที่นั้น” (ตตฺถ ชาดก กกุฏฺฐ ลตา เณท นตฺถ วาสี ผรตฺถ) หรือ “ที่ขึ้นอยู่ที่นั่นได้แก่ ที่เกิดบนหม้อดินที่ฝังไว้นาน” (ตตฺถ ชาตกนฺติ จิรนิหิตาย กุมฺภิกขา อุปริ ชาตก) (๒) ชาดก หมายถึง การบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้ (ชาตํ ภูตํ อตีตํ ภควโต

^{๑๓}พัฒน์ เฟื่องผลา, *ชาดกกับวรรณกรรมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๒๗.

^{๑๔}สมิตธิพล เนตรนิมิตร, *ความหมายของชาดก*, แหล่งที่มา : [ออนไลน์], <http://www.writer.dek-d.com/akira-man/story/viewlongc.php?id=767153&chapter=2>; [๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕].

จริย, ตั กิยติ กิยติ เอเตนาคิ ชาตก) ชาตกเป็นพระพุทธรพจน์ประเภทที่ไม่ใช่พระสูตร เป็นคำสอนที่มีอิทธิพลต่อวิธีสอนธรรมในยุคต่อมา เป็นการสอนอย่างเล่านิทาน เหมาะกับผู้ฟังทุกระดับ เป็นเทคนิคที่คงประสิทธิผลต่อผู้ฟังมาทุกยุคสมัย เพราะผู้สอนมีความรู้หลายด้าน รู้วิธีนำเสนอ มีวาทศิลป์ เชื่อมโยงให้คนฟังมองเห็นภาพลักษณ์ชวนให้น่าติดตาม ดังนั้นชาตกจึงเป็นเรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระองค์เสวยพระชาติต่างๆ เป็นมนุษย์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง ฯลฯ แต่ละพระชาติพระองค์ทรงบำเพ็ญตน เป็นพระโพธิสัตว์ (ผู้ที่เข้าถึงพุทธภาวะตรัสรู้เป็นพุทธะในวันข้างหน้า) ด้วยการบำเพ็ญบารมีธรรมต่างๆ (บารมีคือคุณธรรมที่เป็นเลิศที่เต็มหรือสมบูรณ์แบบ) เพื่อจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นองค์ต่อไป

อีกนัยหนึ่ง ชาตก หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่งในจำนวนคำสอนเก้าอย่างที่เรียกว่า “นวัคคัสตถุศาสน์” แปลว่าคำสอนของพระศาสดามือองค์ ๕ ดังนี้

๑. สุตตะ (พระสูตรทั้งหลาย รวมทั้งพระวินัยปิฎก และนิตยเทศ)

๒. เคยยะ (ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน ได้แก่พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด)

๓. เวยยาकरणะ (ไวยากรณ์ คือความร้อยแก้วล้วน ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด และพระสูตรที่ไม่มีคาถา เป็นต้น)

๔. คาถา (ความร้อยกรองล้วน เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น)

๕. อุทาน (ได้แก่ พระคาถาพุทธอุทาน ๘๒ สูตร)

๖. อิติวุตตะกะ (พระสูตรที่เรียกว่าอิติวุตตะกะ ๑๑๐ สูตร)

๗. ชาตกะ (ชาตก ๕๕๐ เรื่อง)

๘. อัปภูตธรรม (เรื่องอัศจรรย์ คือ พระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัศจรรย์ต่างๆ)

๙. เวทลละ (พระสูตรแบบถามตอบที่ทำให้เกิดความรู้และความพอใจแล้วชักถามยิ่งๆ ขึ้นไป เช่น จูฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร เป็นต้น)^๕

ราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของ ชาตก หมายถึง เรื่องราวพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาตก่อนตามที่กล่าวในคัมภีร์ชื่อนี้ คือชื่อคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ส่วน ๑ ใน ๕ ส่วน เรียกว่า “นวัคคัสตถุศาสน์”^๖

^๕ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรมพุทธศาสนา, (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๔), หน้า ๕๓.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๖๔.

แปลก สนธิรักษ์ ได้ให้ความหมายของคำว่า ชาดก หมายถึง เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในอดีต^{๓๓}

สรุปได้ว่าชาดก มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) เรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้า (๒) คำสอนของพระพุทธเจ้าวิธีหนึ่งในจำนวน ๘ อย่างที่เรียกว่า “นวังคัสตตุศาสน์” (๓) คัมภีร์เล่มหนึ่งในจำนวน ๑๕ เล่ม ของคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกขุททกนิกาย อีกนัยหนึ่ง ชาดก ในปัจจุบันมีการนำมาเผยแพร่เนื่องจากให้ความสนุกสนาน เป็นเรื่องราวที่น่าสนใจและศึกษาได้ทุกเพศทุกวัย

๒.๒.๒ ความสำคัญของชาดก

ชาดกเป็นเรื่องราวในอดีตที่เกิดขึ้นจริงของผู้ที่มุ่งจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งชาดกมีมากกว่า ๕๔๑ เรื่องใจความสำคัญของชาดกมี ๓ ประการด้วยกัน^{๓๔} ดังต่อไปนี้

๑. เพื่อใช้สอนธรรมะ

การสอนธรรมะ คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงตรัสรู้ หลังจากທີ່พระองค์ทรงใช้ความเพียรนานถึง ๖ ปี เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ใหม่ๆ และหลังจากพระองค์เสวยวิมุตติสุขแล้ว พระองค์ทรงพิจารณาถึงธรรมะที่พระองค์ได้ตรัสรู้ว่าเป็นธรรมะอันลึกซึ้ง และสุขุมคัมภีรภาพยากที่สัตว์ผู้ยินดีในกามคุณจะตรัสรู้ตามได้ พระองค์ทรงท้อพระทัยจะตรัส สั่งสอน แต่อาศัยพระมหากรุณาธิคุณในหมู่สัตว์ทั้งหลาย จึงทรงพิจารณาอีกว่าจะมีผู้รู้ทั่วถึงธรรมะนั้นบ้างหรือไม่ ทรงทราบว่าบุคคลมีกิเลสน้อยเบาบางก็มี มีกิเลสหยาบก็มีสามารถรู้ธรรมะได้ง่ายก็มีรู้ธรรมะโดยยากก็มี ทรงเปรียบเทียบว่าเวไนยสัตว์ทั้งหลายเหมือนดอกบัว ๔ เหล่า คือ (๑) ดอกบัวที่พ้นจากน้ำเมื่อได้รับแสงอาทิตย์ ก็จะบานในวันนี้ (๒) ดอกบัวที่ตั้งเสมอน้ำ จะบานในวันพรุ่งนี้ (๓) ดอกบัวที่อยู่ภายใต้้น้ำ จักบานในวันต่อไป และ (๔) ดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ไม่สามารถจะบานได้ เป็นอาหารของปลาและเต่าอุปมาเหมือนบุคคล ๔ จำพวก คือ

พวกที่ ๑ เรียกว่าอุคฆฏัตถุญญ คือบุคคลผู้มีบาปมีแก่กล้าได้ฟังสัทธรรมเทศนาโดยย่อ ก็ตรัสรู้มรรคผลโดยพลัน

^{๓๓}แปลก สนธิรักษ์, พจนานุกรมบาลี-ไทย, (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๖), หน้า ๑๑๘.

^{๓๔}พัฒน์ เฟื่องผลา, ชาดกกับวรรณกรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕.

พวกที่ ๒ เรียกว่าวิปจิตัญญ คือบุคคลที่ฟังพระสัทธรรมเทศนาโดยย่อแล้ว ไม่อาจบรรลุธรรมได้ เมื่อมีการจำแนกอรรถาธิบายธรรมะออกไปโดยพิสดารจึงตรัสรู้มรรคผลได้

พวกที่ ๓ เรียกว่า เวไนยบุคคล คือพวกที่ฟังพระสัทธรรมเทศนาทั้งโดยย่อและพิสดาร ก็ไม่อาจบรรลุโลกุตระธรรมได้ เมื่อกระทำมนสิการด้วยอุบายปัญญาแล้วสมาคมคบหาด้วยกัลยาณมิตรบำเพ็ญกิจพากเพียรเล่าเรียนในสมถวิปัสสนาสืบไปจึงจะสำเร็จมรรคผล

พวกที่ ๔ เรียกว่า ปทปรมบุคคลคือคนผู้มีอุปนิสัยไม่สมบูรณ์ ไม่ควรแก่การบรรลุธรรมะได้ แม้จะได้ฟังพระสัทธรรมเทศนาทั้งโดยย่อและพิสดารก็ตาม สมาคมกับท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรประกอบกิจบำเพ็ญเพียรในการภาวนาทุกประการ ก็ไม่อาจบรรลุธรรมในชาตินั้นได้ เป็นเพียงแต่อุปนิสัยวาสนาบารมีไปในอนาคต

พระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาชาดกได้ยอมรับความลึกซึ้งและความยากของธรรมะของพระพุทธเจ้า ได้กล่าวข้อความตอนหนึ่งในบทประมาณคาถาว่า “พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เทวดาและมนุษย์บูชาแล้วโดยความเต็มใจอันประณีตสุขุมละเอียดนัก ลึกซึ้งยากที่สรรพสัตว์ผู้มีกิเลสหนาจะรู้เห็นจริงได้ พระพุทธเจ้าทรงทราบว่าพระธรรมของพระองค์นั้นยากที่สรรพสัตว์จะรู้ตามได้ แต่พระองค์ทรงทราบถึงอุปนิสัยของสรรพสัตว์ทั้งหลาย แต่ละประเภทว่ามีกิเลสค้นหา อวิชชา มากน้อยต่างกัน พระองค์ทรงคิดหาวิธีการสอนธรรมะเพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลายรู้และเข้าใจธรรมะได้อย่างง่าย พระองค์ก็ทรงค้นพบว่า การสอนธรรมะโดยใช้นิทานเป็นต้นนำ เป็นสื่อกลาง เป็นอุปกรณ์และเป็นอุทาหรณ์ เป็นวิธีหนึ่งที่สรรพสัตว์ทั้งหลายจะเข้าใจธรรมะได้ง่ายขึ้น พระองค์จึงทรงแสดงธรรมด้วยชาดก

๒. เพื่อศึกษาธรรมะด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลิน

เนื่องจากธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นธรรมะที่ลึกซึ้ง สุขุมคัมภีรภาพและยากที่จะเข้าใจ ดังกล่าวมาแล้ว การศึกษาธรรมะเพื่อเข้าใจความหมายอันลึกซึ้งและถูกต้อง ย่อมมีความยากด้วย ฉะนั้นธรรมะถึงแม้จะดีและมีประโยชน์เมื่อเข้าใจยาก คนก็ไม่อยากศึกษาเล่าเรียน เพราะเรียนไปแล้วไม่เข้าใจก็ไร้ประโยชน์ บางครั้งคนเรียนพยายามอ่านแล้วอ่านอีก ก็ไม่เข้าใจ ในที่สุดก็เกิดความเบื่อหน่ายและหยุดศึกษาเล่าเรียนธรรมะ พระพุทธเจ้าทรงทราบอุปนิสัยของสรรพสัตว์ดี จึงทรงแสดงชาดกในพระไตรปิฎกซึ่งชาดกในพระไตรปิฎกนั้น มีลักษณะเป็นคาถา ยากในการศึกษาด้วย กาลต่อมาเมื่อพระอรรถกถาจารย์ นามว่า “พระพุทธโฆษาจารย์” ได้แต่งอรรถกถาชาดก

โดยนำคาถาชาดกในพระไตรปิฎกมาเป็นบทตั้งหรือบทนำแล้วยกนิทานมาแล้วเป็นอุทาหรณ์และเปรียบเทียบกับธรรมะ ซึ่งผู้ประพันธ์ได้แทรกหัวข้อธรรมะไว้ในนิทานเรื่องนั้นๆ วิธีแต่งชาดกโดยมีนิทานประกอบนั้นนับเป็นกลวิธีที่ดีมากอย่างหนึ่งของการแต่งคัมภีร์พุทธศาสนา วิธีการแต่งเช่นนี้สามารถทำให้ผู้ศึกษาธรรมะใน พุทธศาสนาไม่เกิดความเบื่อหน่ายหรือท้อแท้ในการศึกษาธรรมะเกิด ความสนุกสนานเพลิดเพลินและเข้าใจความหมายอันลึกซึ้งและถูกต้องของธรรมะนั้นๆ ด้วย การศึกษาธรรมะด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลินและการเข้าใจธรรมะถูกต้อง ย่อมให้ประโยชน์แก่ผู้ศึกษาเล่าเรียนและผู้ศึกษาก็พอใจ และยินดีในการศึกษาธรรมะ และพุทธศาสนาก็ตั้งมั่นสถิตถาวรตลอดไป

๓. เพื่อแก้ความสงสัยของพุทธศาสนิกชน

นิทานชาดกบางเรื่อง เริ่มต้นด้วยพระสาวก กล่าวคือพระสาวกมีความสงสัยหรือมีคำถาม ได้ถามขึ้น พระพุทธเจ้าแทนที่จะทรงแก้ความสงสัยหรือปัญหาโดยตรงพระองค์ก็ทรงเล่านิทานเปรียบเทียบให้สาวกเห็นปัญหาเหล่านั้น พระสาวกก็หมดความสงสัยในธรรมะคือ ความสำคัญของชาดกที่ว่ากันมาตั้งแต่ครั้งเมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีมา มีลักษณะที่สำคัญคือ ชาดก (สันสกฤต) คือ เรื่องราวหรือชีวประวัติในชาติก่อนของพระพุทธเจ้า คือ สมัยที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้อยู่ พระองค์ทรงนำมาเล่าให้พระสงฆ์ฟังในโอกาสต่างๆ เรียกเรื่องในอดีตของพระองค์นี้ว่า ชาดก^๙

ชาดกเป็นเรื่องเล่าคล้ายนิทาน บางครั้งจึงเรียกว่า นิทานชาดก แต่มีความหมายแตกต่างจากนิทานที่เล่ากันทั่วไป คือ ชาดกเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง แต่นิทานเป็นเรื่องที่แต่งขึ้น ชาดกที่ทรงเล่านั้นมีนับพันเรื่อง หมายถึง พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์นับพันชาติ โดยทรงเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เป็นสัตว์บ้าง แต่ที่รู้จักกันโดยทั่วไป คือ ๑๐ ชาตีสุดท้ายที่เรียกว่า ทศชาติชาดก และชาตีสุดท้ายที่สุดที่ทรงเกิดเป็นพระเวสสันดร จึงเรียกเรื่องพระเวสสันดรนี้ว่า เวสสันดรชาดก ด้วยการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ามิใช่เป็นเรื่องเล่าที่สืบทอดกันมา ปากต่อปาก หากเป็นพุทธคำรัสจากพระโอรสผู้ตรัสเล่าแก่พุทธบริษัทโดยพระองค์เอง ซึ่งถือว่าเป็นพระพุทธรูปประวัติในอดีตชาติ ในการตรัสเล่าของพระพุทธองค์นั้น ทรงมุ่งแสดงหลักธรรมเป็น

^๙พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, วัดราชโอรสาราม, กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๘, หน้า ๘๒.

สำคัญ คือ ทรงเล่าด้วยพระคาถาให้พุทธบริษัทในครั้งพุทธกาลจับความเป็นลำดับไปไม่ทรงนำข้อความร้อยแก้วมาเสริมความ กำหนดว่าข้อความนั้นใครพูดกับใครให้เสียอรรถรสในการฟัง

พระอรรถกถาจารย์มีจุดประสงค์ต้องการจะเผยแผ่ให้เข้าใจจึงกำหนด ความจับประเด็นในคัมภีร์ชาดกนั้นแล้ว เรียบเรียงเป็นอรรถกถาชาดกให้ความรู้ในแง่ประวัติก่อนที่จะตรัสเล่าเรื่องนั้นๆ ทรงปรารภกับใคร ตรัสที่ไหน เป็นการเกริ่นนำเรื่องและให้ความรู้ที่ข้อความนั้นๆ ใครพูดกับใคร เป็นต้น พร้อมทั้งนำคำในชาดกที่ตรัสเป็นคติธรรมที่เข้าใจยากมาอธิบายขยายความ จึงทำให้นิบาตชาดกและอรรถกถาชาดกได้รับความนิยมแพร่หลาย ฉะนั้นสาระสำคัญจึงอยู่ที่คุณงามความดี และคติธรรมในนิทานนั้นๆ^{๒๐} นอกจากจะทราบถึงความสำคัญของชาดกดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ความมุ่งหมายของชาดก ไม่ว่าจะเป็นชาดกในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย และอรรถกถาชาดกก็ตาม ไม่ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายในการเขียนชาดกเอาไว้โดยตรง เมื่อเราศึกษาถึงชาดกก็จะทราบว่าความมุ่งหมายของชาดก คือ เพื่อใช้สอนธรรมะ เพื่อศึกษาธรรมะด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลิน เพื่อแก้ความสงสัยของพุทธศาสนิกชน^{๒๑}

๒.๒.๓ ประเภทของชาดก

ประเภทของชาดกมี ๒ ประเภท คือ ชาดกในนิบาตกับชาดกนอกนิบาต มีรายละเอียดดังนี้

(๑) ชาดกในนิบาตหรือที่เรียกว่า นิบาตชาดก หมายถึงชาดกทั้ง ๕๔๗ เรื่องที่มีอยู่ในคัมภีร์ขุททกนิกายของพระสูตรต้นตปิฎกหนึ่งในตระกูล ๓ ใบ (พระไตรปิฎก) นิบาตชาดกแต่งเป็นคาถา คือ คำฉันท์ล้วนๆ โดยจะมีการแต่งขยายความเป็นร้อยแก้ว เป็นอรรถกถาชาดกเหตุที่เรียกนิบาตชาดกก็เพราะว่าชาดกในพระไตรปิฎกนี้จะถูกจัดหมวดหมู่ตามจำนวนคาถา มีทั้งหมด ๒๒ หมวด หรือ ๒๒ นิบาต นิบาตสุดท้าย คือ นิบาตที่ ๒๒ ประกอบด้วยชาดก ๑๐ เรื่องหรือที่เรียกว่า “ทศชาติชาดก” ดังนั้นคำสอนทางพระพุทธศาสนาอันมีลักษณะเป็นนิทานสุภาษิต แต่ในตัวของพระไตรปิฎกไม่มีเล่าเรื่องเอาไว้ ซึ่งมีแต่คำสุภาษิตเท่านั้นรวมถึงคำตอบในนิทาน เรื่องละเอียดก็มีเล่าไว้ในอรรถกถา คือ หนังสือที่แต่งขึ้นอธิบายพระไตรปิฎกอีกต่อหนึ่ง

^{๒๐} แก้ว ชิดตะขบ, คู่มือพุทธศาสนิกชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๕), หน้า ๗๕-๗๖.

^{๒๑} พัฒน์ เฟื่องผลา, ชาดกกับวรรณกรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖-๑๗.

อนึ่ง เป็นที่ทราบกันว่าชาดกทั้งหมดมี ๕๕๐ เรื่อง แต่ปรากฏว่าในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ มี ๕๒๕ เรื่อง และในเล่มที่ ๒๘ มี ๒๒ เรื่อง รวมทั้งสิ้นจึงเป็น ๕๔๗ เรื่อง ขาดไป ๓ เรื่อง แต่การขาดไปนั้นน่าจะเป็นด้วยในบางเรื่องมีนิทานซ้อนนิทาน และไม่ได้นับเรื่องซ้อนแยกออกไปก็เป็นได้ อย่างไรก็ตามจำนวนที่นับได้จัดว่าใกล้เคียงมาก คือ ๕๒๕ เรื่อง แต่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ นี้มีเพียง ๒๒ เรื่อง เพราะเป็นเรื่องราวๆทั้งนั้น โดย ๑๒ เรื่องแรกเป็นเรื่องที่มีคำฉันท์ ส่วน ๑๐ เรื่องหลัง คือ เรื่องที่เรียกว่า มหานิบาตชาดก แปลว่า ชาดกที่ชุมนุมเรื่องใหญ่ หรือที่สมัยโบราณเรียกว่า ทศชาติ

(๒) ชาดกนอกนิบาต หมายถึง ชาดกที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นชาดกที่ภิกษุเชิงใหม่ได้รวบรวมเรื่องราวมาจากนิทานพื้นบ้านไทยมาแต่งเป็นชาดกขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐- ๒๒๐๐ ชาดกนี้เรียกอีกชื่อว่า “ปัญญาสชาดก” แปลว่าชาดก ๕๐ เรื่องและรวมกับเรื่องในปัจฉิมภาคอีก ๑๑ เรื่อง รวมเป็น ๖๑ เรื่อง

๒.๒.๔ องค์ประกอบของชาดก

ชาดกทุกเรื่องจะมีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ (๑) ปรรกเรื่อง คือบทนำ จะกล่าวถึงมูลเหตุหรือที่มาของชาดก เช่น เรื่องเวสสันดรชาดก พระภิกษุจะทูลถามพระพุทธองค์เรื่อง ฝนโบกขรณี พระพุทธองค์จึงตรัสเล่าเรื่อง (๒) อดีตนิทาน หรือชาดก หมายถึงเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่า (๓) ประชุมชาดก ประมวลชาดกเป็นเนื้อความตอนสุดท้ายของชาดก กล่าวถึงบุคคลในชาดก ว่าผู้ใดกลับชาติเป็นใครบ้างในปัจจุบันกาล

ดังนั้น องค์ประกอบชาดกจากมหาเวสสันดรชาดกส่วนที่ ๑ คือ ชาดก ส่วนที่เป็นปรรกเรื่องได้แก่ตอนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จโปรดพุทธบิดาและทำยมกปาฏิหาริย์ จากนั้นพระญาติได้เกิดความโศกเศร้าที่เพราะการพลัดพราก พระอินทร์บันดาลให้เกิดฝนโบกขรพรรษตกลงมา พระสาวกเห็นฝนมหัศจรรย์ ไม่เคยเห็นมาก่อน จึงได้ทูลถาม ว่าเคยมีผลเช่นนี้ในสมัยก่อนพุทธกาลหรือไม่ ส่วนที่ ๒ อดีตนิทาน เมื่อพระสาวกทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าสมัยก่อนพุทธกาลเคยมีฝนโบกขรพรรษหรือไม่ เมื่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าบอกว่าในสมัยก่อนพุทธกาล เคยมีฝนชนิดนี้ตกมาแล้วครั้งหนึ่ง จากนั้นพระสาวกก็ทูลอาราธนาให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเล่า องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงเทศนามหาเวสสันดรชาดก จำนวน ๑๓ กัณฑ์ จากเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ส่วนที่เป็นอดีตนิทาน คือ มหาเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์ จำนวน ๑๐๐๐ คาถา ส่วนที่ ๓ ประชุมชาดก ประมวลชาดก หลังจากทูลองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ได้เทศนาเรื่อง มหาเวสสันดรชาดกแล้ว จะกล่าวถึงบุคคลในชาดกว่า ในกาลปัจจุบันได้กลับชาติมา

เกิดเป็นใคร จากเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ส่วนที่เป็นประมุขชาดกคือ การกล่าวถึงบุคคลในมหาเวสสันดรชาดกว่า ในกาลปัจจุบันได้กลับชาติมาเกิดเป็นใครบ้าง อาทิ พระนางมัทรี กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางโยธราพิมพา พระชาติ กลับชาติมาเกิดเป็น พระราหู พระนางผุสดี กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางสิริมหามายา ฯลฯ^{๒๒}

๒.๓ ความหมายและแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในชาดก

การศึกษาความหมายและแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกของพระพุทธศาสนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ ความหมายคำว่า พระโพธิสัตว์

ความหมายของคำว่า “พระโพธิสัตว์” ในพระพุทธศาสนาเถรวาทคำว่า “พระโพธิสัตว์” ตามรูปศัพท์ในภาษาบาลี คือ โพธิสตุต มาจากคำ ๒ คำ คือ “โพธิ” และ “สตุต” ซึ่งคำว่า โพธิ ประกอบรูปมาจากคำว่า “พุทฺ” ชาติ ลง “อิ” ปัจจัย ลง โย วิภัติ ลบ อิเสย แปลง ฐย เป็น ฐณ ได้รูปเป็น “โพชฺโณ” แปลว่า ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้^{๒๓} ตำราไวยากรณ์โบราณให้ความหมายของ “พุทฺ” ชาติ ไว้ต่างกัน ๒ นัย คือ นัยที่หนึ่ง แปลว่า รู้ เข้าใจ และนัยที่สองแปลว่า เบิกบาน และตื่น นักปราชญ์ส่วนใหญ่เห็นว่า ชาติ “พุทฺ” ควรมีความหมายว่า รู้ หรือตรัสรู้ ส่วนความหมายว่า บาน ,ตื่น เป็นความหมายเกิดจากการตีความและนิยมใช้กันต่อมาภายหลัง^{๒๔} คำว่า “โพธิ” ในคัมภีร์ชาดกปทีปิกา^{๒๕} แสดงความหมายของคำว่า “โพธิ” ไว้ ๕ นัยคือ (๑) ดันโพธิที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ดังบาลีว่า โพธิรุกขมูเล ปฐมาภิสมพุทฺโธ (๒) มรรค ซึ่งคู่กับผล ดังบาลีที่ว่า โพธิ วุจฺจติ จตุสฺส มกฺกเสฏฺฐณฺณ (๓) สัพพัญญุตญาณ ดังบาลีที่ว่า ปปโปติ โพธิ วรฺกฺริเมธโส (๔) พระนิพพาน ดังบาลีที่ว่า ปตฺวาน โพธิ อมคํ อสงฺขตํ (๕) ชื่อ นาม ดังบาลี ว่า โพธิ ภูมฺเต ราชกฺขมาโร

^{๒๒} พิสิฐ เจริญสุข, *เกร็ดความรู้ในนิทานชาดก*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๔.

^{๒๓} พันตรีประยุทธ์ หลงสมบุญ, *พจนานุกรมมคธ-ไทย*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓๑.

^{๒๔} ประพจน์ อ้าววิรุฬหาร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน”, *วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต*, (คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗).

^{๒๕} หลวงเทพดรญาณุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช), *ชาดกปทีปิกา*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๖.

คำว่า “สตฺต” ตามรูปศัพท์บาลีมีการแปลความหมาย ๖ อย่าง คือ^{๒๖}

๑. เป็นศัพท์วิเศษณะ แปลว่า ข้อง ชัด ดิด ซึ่งสำเร็จรูปมาจาก สขฺ ชาติ หรือ สยฺชชาติ ลงในอรรถว่า ดิด ชัด ข้อง ชัดข้อง เกี่ยวข้อง เกี่ยวพัน ยึด ยึดเหนี่ยว ดิดอยู่ จากชาติ ลบ ชฺหรือ ญฺ แปลง ต ปัจจัย เป็น ตฺต มีรูปสำเร็จเป็น สตฺโต

๒. เป็นนามศัพท์ ปุลงลิงค์ แปลว่า ความมี ความเป็น ความเป็นอยู่ ซึ่งสำเร็จรูปมาจากคำว่า อสุ ชาติ ลงในอรรถว่า มี เป็น มีอยู่ เป็นอยู่ (อสุ ภวเน) ลบ อ ต้นชาติ แปลง ต ปัจจัยเป็น ตฺต มีรูปสำเร็จเป็น สตฺโต

๓. เป็นนามศัพท์ ปุลงลิงค์ แปลว่า คน ชน มนุษย์ สัตว์ มาจากรูปวิเคราะห์ว่า รูปาทีสุสยฺช ตีติ สตฺโต โดยที่ สยฺชติ มาจาก สยฺช ชาติ ลงในอรรถว่า ดิด ชัด ดิดชัด เกี่ยวข้องเกี่ยวพัน ยึดเหนี่ยว (สยฺช สยฺชเค)

๔. เป็นนามศัพท์ นปุลงลิงค์ แปลว่า ทรัพย์, สรรณะ, ชีวิตินทรีย์, กำลัง ซึ่งสำเร็จรูปมาจาก สยฺช ชาติ ลงในอรรถว่า ไป (สยฺช คติย) แปลง อ ปัจจัย กับ ชฺช ทัยชาติ เป็น ตฺตหรือ สำเร็จรูปมาจาก สตฺต ชาติ ลงในอรรถว่า ไป (สตฺต คติย) มีรูปสำเร็จเป็น สตฺโต

๕. เป็นศัพท์วิเศษณะ แปลว่า อาจ สามารถ ซึ่งสำเร็จรูปมาจาก สกฺ ชาติ ลงในอรรถว่า อาจ งามอาจ สามารถ (สกฺ สตฺติย)

๖. เป็นศัพท์วิเศษณะ แปลว่า เจ็ด แจกรูปเหมือน ปลายส่วนคำว่า “สตฺตว” นักวิชาการทางตะวันตกได้ให้ความหมายไว้มากมาย ซึ่งสามารถสรุปความหมายได้เป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ^{๒๗}

กลุ่มที่ ๑ ใช้ความหมายทางรูปธรรม แปลว่า “สตฺตว” ว่า สิ่งที่มีชีวิต สิ่งที่มีชีวิตที่ฉลาด มีเหตุผล อันเป็นความหมายที่ เบอติลิ่งค์ และ โรธ และ โมนิเยร์ วิลเลียมส์ ได้ให้ไว้เป็นต้น

กลุ่มที่ ๒ ใช้ความหมายทางนามธรรม ซึ่งมีความหมาย ๒ ประการ คือ ประการที่หนึ่ง “สตฺตว” แปลว่า แก่น ธรรมชาติ ธรรมชาติที่แท้จริง ประการที่สอง “สตฺตว” แปลว่า จิตใจความตั้งใจ ความมุ่งหมาย

กลุ่มที่ ๓ คำว่า “สตฺตว” (sattava) เป็นคำเทียบจากภาษาบาลีว่า “สตฺต” หมายถึงสิ่งมีชีวิต เห็นได้ว่า “สตฺต” ศัพท์นี้มีหลายความหมาย ซึ่งสามารถดูได้ที่ศัพท์บริบทรอบข้างต้นที่บ่งชี้ถึงความหมายของคำว่า “สตฺต” ศัพท์ ไว้ในคำว่า “พุทฺโธ” มาจากคำว่า พุชฺ ชาติ ที่แปลว่า รู้ก็ดี ตื่นก็ดี เช่นคำว่า “สมฺมาสมพุทฺโธ” แปลว่า ตรัสรู้เองโดยชอบ ก็เป็นชาติเหมือนกัน คำว่า “พุทฺโธ” ที่แปลว่า

^{๒๖} พันตรีประยูร หลงสมบุญ, พจนานุกรมมคธ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕๖.

^{๒๗} ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙).

ต้น เป็นธาตุอันเดียวกันคือใช้ พุทธ ธาตุ ต่างแต่ใน “ โโพธิ ” ลง “ อ ” ปัจจัยในนามกิตก์ ซึ่งเป็นคำออกอาการนาม^{๒๘} แต่หากดูความหมายของคำว่า “ โพธิสัตว์ ” ในคัมภีร์เถรวาทจะพบความหมายที่ปรากฏดังต่อไปนี้เช่นในอรรถกถาวิปัสสีสูตร

บทว่า “ โพธิ ” ในคำว่า โพธิสตุตฺตเสว สตุโต นี้ ได้แก่ ญาณสัตว์ ผู้ตรัสรู้ชื่อว่า พระโพธิสัตว์ อธิบายว่า ผู้มีญาณ คือ ผู้มีปัญญา เชื่อว่า บัณฑิต จริงอยู่สัตว์นั้น เป็นบัณฑิต จำเดิมแต่ทรงมีอภิการแทบบาทมูลแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ใช่อันธพาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระโพธิสัตว์ อนึ่ง ชื่อว่า โพธิสัตว์ เพราะเป็นสัตว์ผู้จะเบิกบาน บำเพ็ญพระบารมี แล้วจักเบิกบานโดยหาอันตรายมิได้ อย่างแน่นอน เพราะได้คำพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเปรียบเหมือนดอกปทุมที่โผล่ขึ้นจากน้ำดังอยู่แล้วจักบานโดยสัมผัสแสงอาทิตย์อย่างแน่นอน เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ดอกปทุมบาน อนึ่ง สัตว์ผู้ปรารถนา โพธิ กล่าวคือ ญาณ ในมรรค ๔ ปฏิบัติอยู่ เหตุนั้นผู้ที่ยังคิดอยู่ใน โพธิ จึงชื่อว่าพระโพธิสัตว์ ดังนี้ก็มี เมื่อพระโพธิสัตว์ มีอยู่โดยพระนามที่เกิดขึ้น^{๒๙} ในอรรถกถา มหาปทานสูตร ได้กล่าวไว้ดังนี้

บทว่า โพธิสตุโต คือสัตว์ผู้ฉลาด สัตว์ผู้ตรัสรู้ อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ผู้ฝึกฝัคือมีใจจดจ่ออยู่ในมรรค ๔ กล่าวคือ โพธิ เชื่อว่า โพธิสัตว์^{๓๐} จริงอยู่ พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัก ทรงบริจาคนหาบริจาค ๕^{๓๑} ทรงบรรลุนิพพานแห่ง ญาณตถจริยา โลกตถจริยา พุทธจริยา ทรงดำรงอยู่ในอัทธภาพที่ ๓ เช่น พระเวสสันดร ทรงให้มหาทาน ๗ ครั้งทรงยังแผ่นดินให้ ห้วน ไหว ๗ ครั้ง ทรงกระทำกาละแล้ว ทรงอุบัติในภพดุสิต^{๓๒} เห็นได้ว่า ความหมายของคำว่า พระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์เถรวาทมี ๒ ประการคือ โพธิสัตว์ หมายถึง บุคคลหรือสัตว์ ผู้ช้อง ผู้ดีอยู่ในความรู้ (โพธิ) พระโพธิสัตว์ หมายถึง ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งความหมายทั้ง ๒ อย่างนั้นเมื่อพิจารณาแล้วก็คือ ระดับการพัฒนาของผู้ช้องในความรู้ (โพธิ) ไปสู่ระดับผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทักเมื่อรวมศัพท์ทั้งสองคือ โพธิ และ สตุต (โพธิสัตว์) เข้าด้วยกัน ซึ่งนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

^{๒๘} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (ม.ป.ท., ม.ม.ป.), หน้า ๘๘.

^{๒๙} ส.นิ.อ. (ไทย) ๒๖/๓๐/๔๒-๔๓.

^{๓๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๔.

^{๓๑} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๔๐.

^{๓๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า โปธิสัตว์ ว่า ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (ส. โปธิสตุตว : ป. โปธิสตุต)^{๓๓}

พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ได้ให้ความหมายของคำว่า โปธิสัตว์ ว่าท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน สีล เนกขัมมะ ปัญญาวิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา^{๓๔}

พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์ ให้ความหมายไว้ว่าพระโปธิสัตว์ หมายถึง ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต กล่าวคือ บุคคลใดได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งแล้วว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ผู้นั้นเรียกว่า พระโปธิสัตว์ พระโปธิสัตว์ที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในสังสารอาจเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา หรือสัตว์ดิรัจฉานก็ได้ ถึงแม้ว่าจะมีกำเนิดเป็นอย่างไร ก็เป็นผู้มีสัมมาทิฐิทำแต่ความดี และถ้าเกิดเป็นดิรัจฉาน ก็เป็นสัตว์ที่ฉลาด^{๓๕}

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ ให้ความหมายไว้ว่า พระโปธิสัตว์ หมายถึง สัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้ หรือบุคคลผู้จะได้เป็นพระพุทธเจ้า^{๓๖}

บรรจบ บรรณรุจิ ได้ให้ความหมายพระโปธิสัตว์ ว่า ผู้เกี่ยวข้องอยู่ในโพธิญาณ ซึ่งโพธิญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องรู้หรือรู้สัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค^{๓๗}

ภิญโญ ทัศนะพยัคฆ์ ได้ให้ความหมายของพระโปธิสัตว์ ว่า โปธิ คือ ความรู้แจ้งเห็นจริงในทุกสิ่ง และ สัตว์ คือ แก่น สาระ ปัจจย หรืออาจแปลได้ว่า ผู้ซึ่งอยู่ในโพธิ คือ ความรู้ตามความหมายพระโปธิสัตว์ ก็คือ ผู้จักได้ตรัสรู้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเบื้องหน้า^{๓๘}

^{๓๓}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๕), หน้า ๖๐๕.

^{๓๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๗.

^{๓๕} พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนาสำหรับนักศึกษาและประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๕), หน้า ๔๕๐.

^{๓๖} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗๖.

^{๓๗} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโปธิสัตว์ในนิคายเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์คลองสาน, ๒๕๒๕), หน้า ๕.

^{๓๘} ภิญโญ ทัศนะพยัคฆ์ (เรียบเรียง), พระโปธิสัตว์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๑), หน้า ๒.

สรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์ก็ได้แก่บุคคลที่ตั้งปณิธานจะบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้มีความสามารถเต็มที่ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ ให้พ้นจากห้วงแห่งความทุกข์ ดังนั้น การก้าวข้ามที่สำคัญที่สุด จึงเป็นการก้าวจากระดับของคนธรรมดาๆ เข้าสู่การเป็นพระโพธิสัตว์ในภุมิที่หนึ่ง หรือเข้าสู่การเป็นพระโสดาบัน และธรรมขั้นสูงต่อไป

๒.๓.๒ แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างแก่ทุกคนในการทำความดี ให้ชาวพุทธเอาอย่างพระโพธิสัตว์ ที่ช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่เห็นแก่ตัวเอง การกระทำแบบนี้ก็เป็นภารกิจของพระโพธิสัตว์ เพราะการช่วยเหลือผู้อื่นทำให้บารมีธรรมของพระโพธิสัตว์สูงขึ้นและเพื่อที่จะเข้าใกล้การตรัสรู้ยิ่งขึ้น ในประเด็นต่อไปนี้ผู้วิจัยได้ค้นคว้าแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ตามหลักฐานทางคัมภีร์ที่พูดถึง ปัจจุบันชาติของพระโพธิสัตว์และกล่าวถึงชาดกเกี่ยวกับการสร้างความคิดของพระโพธิสัตว์ มี ๒ ลักษณะดังต่อไปนี้

ลักษณะที่ ๑ การกล่าวถึงชาติปัจจุบันของพระโพธิสัตว์ ในชาติสุดท้ายของพระสากยมุนีพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ ตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งออกบรรพชาแสวงหาทางพ้นทุกข์และได้ศึกษาในสำนักอาฬารดาบสและอุททกดาบส ต่อจากนั้นทรงกระทำความเพียรตามลำพัง ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอันเป็นแนวปฏิบัติเก่าซึ่งนิยมกระทำกันในอินเดียสมัยนั้นจนกระทั่งเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา ทรงค้นหาวិธีการอื่น ในที่สุดก็บรรลุปฐมฌาน จนถึง บรรลुวิชา ๓ และพิจารณาเห็นว่าธรรมที่บรรลุเป็นสิ่งที่รู้เห็นได้โดยยาก ทรงดำริว่า “แม้ชนเช่นเราซึ่งรู้แจ้งแทงตลอดธรรมนี้ด้วยญาณอันกล้าได้โดยยากถึงเพียงนี้แล้ว มหาชนชาวโลกจักรู้แจ้งแทงตลอด ธรรมนั้นได้อย่างไร”^{๓๙} จึงได้บรรลุโพธิญาณในช่วงที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังคงมีพระชนม์ชีพอยู่ ได้ตรัสถึงการสร้างความคิดที่พระองค์ทรงกระทำโดยผ่านความเป็นพระโพธิสัตว์ เช่น ในโพธิราชกุมารสูตร เป็นเรื่องที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเล่าให้โพธิราชกุมารเกี่ยวกับการแสวงหาโพธิญาณ เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์

ลักษณะที่ ๒ การกล่าวถึงชาดกเกี่ยวกับการสร้างความคิดของ พระโพธิสัตว์ เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีตชาติโดยตรง ซึ่งจะกล่าวถึงอดีตชาติในการสร้างบารมี ทั้ง ๓๐ ทศกัฏฐ์ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาจะจัดเรื่องราวชาดกเป็น ๓ ลักษณะคือ^{๔๐}

^{๓๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๕๘/๑๔๕-๑๔๖.

^{๔๐} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๓๕/๔๔.

(๑) กลามรรค เป็นการเล่าเรื่องตั้งแต่พระมหาสัตว์ได้ตั้งปรารถนาอย่างจริงจัง ณ เบื้องบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปึงกรจนถึงจุติจากอภัพเป็นพระเวสสันดรแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตจัดเป็นทวารนิทาน (นิทานในที่ไกล)

(๒) กลามรรคเป็นการเล่าเรื่องตั้งแต่จุติจากภพสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงบรรลुพระสัมพันธญาณที่ควมไม่สรีรมหาโพธิ์ จัดเป็นอวิทูเรนิกาน (นิทานในที่ไมไกลนัก)

(๓) สันติเกนิทาน (นิทานในที่ใกล้) คือ ชาดกที่แสดงในที่ต่างๆที่พระพุทธองค์เสด็จประทับอยู่ในที่นั้นๆ

จากการศึกษาพบว่าลักษณะของพระโพธิสัตว์ ที่ปรากฏในชาดกนั้น มี ๒ ประเภท คือ (๑) พระโพธิสัตว์ ที่บำเพ็ญบารมีโดยยังมิได้รับพุทธพยากรณ์เรียกว่า อนิยตโพธิสัตว์ (๒) พระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีโดยได้รับพุทธพยากรณ์แล้วเรียกว่า นิยตโพธิสัตว์ทั้งสองลักษณะเป็นการตั้งแนวนัดไว้กับ โพธิญาณ โดยมีต้นแบบคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นการยึดเหนี่ยวจิตใจของตนเอง โดยตั้งมโนปณิธานไว้อย่างเด็ดเดี่ยวแล้วประพฤติปฏิบัติตามบารมีธรรมนั้นอย่างทุ่มเททั้งกายและใจ เพื่อผลสำเร็จแห่งมโนปณิธานโดยผลของการปฏิบัติคือ บารมีธรรมและคุณธรรมที่เพิ่มขึ้น และคุณธรรมที่ทำให้ โพธิสัตว์ ก้าวไปสู่ความสำเร็จสูงสุดซึ่งการบำเพ็ญบารมีธรรมตามแนวนัดเช่นนี้ โพธิสัตว์ อาจเสียเลือดเนื้อ กระดูก หรือชีวิตของตนเองเพื่อความสำเร็จสูงสุด โดยใช้แบบจำลองชีวิตในแต่ละชาติเพื่อการสั่งสมคุณธรรมและพัฒนาตนเองคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท ชาดกจะแสดงถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ แต่ละองค์ เริ่มต้นตั้งแต่การเห็นโทษของการเกิดมาเป็นมนุษย์ จึงตั้งความปรารถนาที่จะหลุดพ้นจกนรกทั้งได้พบต้นแบบคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำให้ความชัดเจนในเป้าหมายมีมากขึ้น เมื่อได้รับคำพยากรณ์จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ทำให้พระโพธิสัตว์ยังมีความมุ่งมั่นและตั้งใจเพิ่มขึ้นเป็นพิเศษ

สรุปได้ว่าแนวนัดเกี่ยวกับของพระโพธิสัตว์ ดังเดิมเป็นเรื่องของอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการบำเพ็ญบารมีเพื่อมุ่งต่อโพธิญาณ ซึ่งมีทั้งเป็นประวัติในพระชาติปัจจุบันก่อนตรัสรู้และพระชาติก่อนๆ ทั้งที่เป็นมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน โดยที่พระพุทธองค์ตรัสไว้เองและปรากฏในเรื่องชาดกต่างๆกัน จึงเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับทุกคนจะต้องทำความเพียรพยายามด้วยตนเอง คือ ขอมเสียสละตนเองเพื่อทำความดี แต่คติพระโพธิสัตว์แบบใหม่กลายเป็นว่า มีพระโพธิสัตว์ที่คอยเสียสละช่วยเหลือผู้อื่นอยู่ใครต้องการก็ไปขอความช่วยเหลือจากท่าน โดยที่ไม่ต้องทำเอง ค่อยแต่ไขควาสนา ซึ่งอาจทำให้เกิดความประมาท อันเป็นพุทธประสงค์ที่ทรงแนะนำพุทธสาวกตลอดพระชนม์ชีพ ดังนั้นเพื่อให้มองเห็นสภาพตามความเป็นจริงในปัจจุบันสำหรับผู้ที่ได้ศึกษาถึง พระโพธิสัตว์และแนวทางการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน เรื่องราวของพระโพธิสัตว์นั้นยังมี

ความสำคัญมาก เพราะผู้ที่บำเพ็ญบารมี โดยเฉพาะการบำเพ็ญขันติบารมีธรรม ย่อมนำตนเองไปสู่ความสุขทั้งในปัจจุบันและการเพิ่มบุญบารมีให้แก่กล้าในด้านของหลักธรรมต่อไป

๒.๔ การพัฒนาสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์

การศึกษาการพัฒนาสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์ได้ศึกษา ๒ ประการ คือ (๑) อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ และ (๒) หลักการของพระโพธิสัตว์มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์

อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์แบ่งออกเป็นข้อๆ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ คือ ความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต ขบวนการพัฒนาสู่ความเป็น โพธิสัตว์ ส่วนมากกล่าวถึงบารมีที่ควรบำเพ็ญและอธิบายถึงคุณลักษณะพิเศษของผู้ที่บำเพ็ญพระโพธิสัตว์ธรรม เมื่อพระโพธิสัตว์ ปฏิบัติตนจนกระทั่งความสมบูรณ์ปรากฏในระดับต่างๆ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โพธิสัตว์ จะได้รับคุณสมบัติพิเศษ อันเกิดจากการสั่งสมในแต่ละภพชาติโดยเฉพาะชาติสุดท้ายที่จะตรัสรู้ คุณสมบัติของ พระโพธิสัตว์ จะเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ พระโพธิสัตว์ คือ บุคคลที่มีใจข้องเกี่ยวกับโพธิ หรือผู้เห็นทุกข์ในการเวียนว่ายตายเกิด เพื่อจะยังตนและสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากวัฏฏะสงสาร จึงเพียรพยายามสะสมคุณสมบัติเพื่อการบรรลุธรรมนั้น ชาติแล้วชาติเล่า ผู้นั้นจึงเรียกว่า พระโพธิสัตว์ หรือ ผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังนั้น บุคคลใดก็ตามที่ตั้งใจจะเป็น พระโพธิสัตว์ จะต้องมีความปรารถนาอุดมการณ์ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีข้อความที่ว่า ผู้ที่มีเป้าหมายที่จะหลุดพ้นจากสังสารวัฏ หรือ ผู้ที่มีความปรารถนาที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะต้องเป็นผู้มี อุดมการณ์โพธิสัตว์ ซึ่งคำว่า อุดมการณ์^{๔๐} นั้น มีความหมายว่า อุดมคติอันสูงส่งที่มุ่งใจมนุษย์ให้พยายามบรรลุถึง ส่วนคำว่า อุดมคติ นั้น ก็คือ จินตนาการที่ถือว่าเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริง ทางใดทางหนึ่งที่มนุษย์ถือว่าเป็นหมายแห่งชีวิตของตน ดังนั้นผู้ที่มีอุดมการณ์โพธิสัตว์ ก็คือ ผู้ที่มีเป้าหมายที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในอนาคตนั่นเอง

(๒) อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์อีกอย่าง คือ พ้นจากวัฏฏะสงสาร ดังนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมมีความสัมพันธ์กับ พระโพธิสัตว์อย่างใกล้ชิด เพราะพระโพธิสัตว์ ก็คือพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ ซึ่งพระพุทธองค์มีจิตใจแน่วแน่มุ่งทำให้เกิดอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ต้องการยังตน

^{๔๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๕๕๓.

และสรรพสัตว์ให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากสังสารวัฏ จึงทรงปฏิบัติและอบรมตนจนพระบารมีเต็มเปี่ยมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง จากนั้นช่วยเหลือสั่งสอนให้สรรพสัตว์หลุดพ้นตาม และเป็นแบบอย่างที่ดีต่อผู้พบเห็นจนสามารถรู้แนวทางไปสู่ภาวะความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตได้พุทธ บุคคล หมายถึง บุคคลผู้บรรลุนิพพาน หรือบุคคลผู้เข้าสู่ความเป็นพุทธะ บุคคลผู้มีจิตหลุดพ้นจากอวิชชากิเลส หรือพุทธบุคคล เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบานอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ พระสัมมาสัมพุทธะหรือพระสัพพัญญูพุทธะ พระปัจเจกพุทธะ และพระอนุพุทธะหรือพระสาวกพุทธะ พระสัมมาสัมพุทธะหรือพระสัพพัญญูพุทธะ หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตามด้วย พระปัจเจกพุทธะ หมายถึงท่านผู้ตรัสรู้เฉพาะเองแต่ไม่อาจสอนธรรมที่ตนรู้นั้นแก่ผู้อื่นได้ ส่วนพระอนุพุทธะหรือสาวกพุทธะ หมายถึง ท่านผู้ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์โดยการรับฟังคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๔๒} ผู้ที่ปรารถนาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นจะต้องทำอย่างไร จากหลักฐานทางคัมภีร์ทางเถรวาทจุดเริ่มต้นที่จะไปสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีประเด็นไว้ดังนี้

(๑) บุคคลที่เห็นทุกข์ภัยในวัฏฏสงสาร อันเนื่องจากการที่ตนประสบทุกข์แล้วรู้สึกสลดสังเวชใจในความทุกข์ของตนและของบุคคลอื่น แล้วเกิด อุดมการณ์พระโพธิสัตว์ คือ เริ่มต้นแสวงหาหนทางที่จะพ้นทุกข์และทำให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ตามด้วยมีตัวอย่าง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน เดิมทีพระองค์ก็เป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดาเวียนว่ายตายเกิดจนกระทั่งชาติหนึ่งห่างจากเวลานี้ ๒๐ อสงไขยแสนมหากัป ในกาลครั้งนั้นพระองค์เกิดเป็นชายหนุ่มยากจนอยู่กับมารดา มีอาชีพหาของป่าตัดฟืน แบกเข้าไปขายในเมือง วันหนึ่งขณะที่ขายฟืนหมดแล้ว พักผ่อนที่ท่าเรือ เมื่อเห็นลูกเรือลงจากเรือพากันกลับบ้าน พิจารณามีรายได้น้อยกว่าตน จึงไปขอสมัครทำงานในเรือกับเจ้าของเรือ โดยขอเอามารดาของตนไปด้วย เจ้าของเรือเต็มใจรับเข้าทำงาน ในระหว่างเดินทางคราวนั้น เรือสำเภอาบปาง ล่มจมลงในท้องมหาสมุทรเพราะพายุ บรรดาลูกเรือทั้งหลายรวมทั้งนายเรือพากันเกาะไม้กระดานว่ายน้ำเข้าหาฝั่ง ในขณะที่ตัวเองได้เห็นเพื่อนร่วมทางทั้งหลายจมน้ำไปต่อหน้าทีละคนสองคน ชายตัดฟืนให้มารดาเกาะบ่าของตน จึงรู้สึกสลดสังเวชใจในความทุกข์ของตนและของเพื่อน พิจารณาด้วยปัญญาของตน เห็นความทุกข์ของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหมดว่า ล้วนแต่มีความทุกข์และภัยต่างๆ เช่น ทุกข์จากการทำมาหากิน ทุกข์จากการเจ็บไข้ได้ป่วย ทุกข์จากการพลัดพราก เวลานั้นจึงมีความคิดอยากยกตนเอง และช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ที่เกิดขึ้น จึงเริ่ม

^{๔๒} วศิน อินทสระ, **พุทธปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

ตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๔๓} ถึงแม้จะไม่รู้หนทางถึงวิธีการพ้นทุกข์ แต่ก็พยายามแสวงหาหนทางที่จะช่วยทั้งตนและเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ การที่บุคคลเกิดความคิดเช่นนี้ขึ้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ แล้วการเริ่มต้นเป็นพระโพธิสัตว์ จากการเห็นทุกข์ภัยในการเป็นมนุษย์และสรรพสัตว์นั้น แล้วเริ่มต้นแสวงหาหนทางที่จะพ้นทุกข์และทำให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ด้วย สอดคล้องกับการแสวงหาหนทางจนตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้หรือ อริยสัจ ๔ คือ ทราบถึงทุกข์ สาเหตุของการเกิดทุกข์ สภาพะของการดับทุกข์ และวิธีดับทุกข์ ดังนั้น จึงเป็นประเด็นที่สามารถทำให้บุคคลมีอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ แม้เพียงเริ่มต้นย่อมถือว่าได้เพาะเมล็ดที่จะงอกเป็นต้นกล้าต่อไป

(๒) ผู้ที่พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วเกิดความเลื่อมใสอย่างยิ่งในความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเกิดอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ขึ้นมีตัวอย่างที่ปรากฏใน ขมกปาฏิหาริย์ ว่า ๕๘ ครั้งหนึ่งพระศาสดาประทับยืนอยู่บนยอดเขาสิเนรุ ทรงทำขมกปาฏิหาริย์ในกาลที่เสด็จลงจากเทวโลก ทรงแลดูข้างบน สถานที่พระพุทธรองค์ทรงแลดูแล้ว ได้มีเนินเป็นอันเดียวกันจนถึงอเวจี ทรงดูแลทิศใหญ่และทิศเฉียงทั้งหลายจักรวาลหลายแสน ได้เนินเป็นอันเดียว เทวดาเห็นพวกมนุษย์แม้พวกมนุษย์ก็เห็นพวกเทวดา พวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหมด ต่างเห็นกันและกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแปลงพระฉัพพรรณรังสีไปแล้วมนุษย์ในบริษัทซึ่งมีปริมณฑล ๓๖ โยชน์แม่คนหนึ่ง เมื่อแลดูสิริของพระพุทธรเจ้าในวันนั้นแล้ว ชื่อว่าไม่ปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้า มิได้มีเลย

สรุปได้ว่า อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ ทุกคนมีพุทธภาวะที่จะสามารถตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ การกระตุ้นพุทธภาวะนี้ให้ปรากฏได้จากประเด็นแรก คือ การเป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคตหรือจากประเด็นที่สองคือ ให้พ้นจากวัฏสงสาร สามารถทำให้เกิดพุทธภาวะได้ เป็นการสร้างอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ ให้เกิดขึ้นในจิตสำนึก ทำให้เกิดการแสวงหาการดับทุกข์ แต่อุดมการณ์เหล่านี้จะยังยืนยาวนานได้ขึ้นอยู่กับความมุ่งมั่นยึดถือในอุดมการณ์ ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาภูมิธรรมของตนเองให้สูงขึ้น

๒.๔.๒ หลักการของพระโพธิสัตว์

หลักการของพระโพธิสัตว์คือ บารมี ๑๐ ทศ หรือ ๓๐ ทศ จากการที่บุคคลเกิดอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ขึ้นแล้ว มีความมุ่งมั่นยึดถือในอุดมการณ์ การมุ่งมั่นยึดถือดำเนินการเพื่อให้บรรลุ

^{๔๓}พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), ศาสตร์ว่าด้วยการเป็นพระพุทธรเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : สารมวลชน, ๒๕๓๔), หน้า ๕๕.

ตามอุดมการณ์^{๔๔} ได้ชื่อว่าทำตาม หลักการของพระโพธิสัตว์ เนื่องจากคำว่า หลัก^{๔๕} หมายถึง เสาที่ปักไว้ ที่สูง ที่มั่น เครื่องยึดเหนี่ยว เช่น มีธรรมเป็นหลักในการดำรงชีวิต คำว่า หลักการ มีความหมายว่า หลักสาระสำคัญในการดำเนินการ หรือมีสาระสำคัญเป็นหลักในการดำเนินการ ดังนั้น หลักการของพระโพธิสัตว์ จึงหมายถึง พระโพธิสัตว์ ผู้มีความมุ่งมั่นยึดถืออุดมการณ์ โพธิสัตว์เป็นหลัก เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำเนินการ เพื่อที่จะบรรลุตามเป้าหมาย ถือเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามหลักคำสอนพุทธศาสนานั้น

คำว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มิได้หมายถึงเฉพาะพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าในปัจจุบันเท่านั้นรวมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีตด้วยซึ่งมีหลักการของพระโพธิสัตว์เป็นหลักก่อนก่อนจะได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้นคำว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงหมายถึง สภาวะของบุคคลผู้ได้ฝึกฝนอบรมตนจนเต็มเปี่ยมด้วยคุณธรรมคือ ปัญญา กรุณา ความบริสุทธิ์ สะอาด สว่าง และความสงบ สามารถพาตนให้หลุดพ้นออกจากวัฏฏสงสารและยังสามารถนำพาสรรพสัตว์ทั้งหลายให้ออกจากโลกียภูมิ เพื่อเข้าสู่โลกุตระภูมิอันประเสริฐ ซึ่งสภาวะแห่งความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ ไม่ได้เกิดขึ้นง่าย ๆ

ดังพุทธทศนะที่ว่า “การเกิดขึ้นแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นการยาก”^{๔๖} การที่บุคคลจะฝึกฝนอบรมตนจนเข้าถึงสภาวะแห่งความเป็นพุทธะนั้น ต้องอาศัยปัญญาความเพียร ความอดทน ความเสียสละ และความมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยวอย่างยิ่ง พุทธภาวะจึงเป็นสิ่งที่สูงอันยากที่บุคคลทั่วไปจะเข้าถึงได้ ต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนานกว่าจะมีผู้เข้าถึงสักคนหนึ่ง อย่างไรก็ตาม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็บังเกิดขึ้นแล้วอย่างมากมาย ดังที่กล่าวกันว่า มีมากกว่าเม็ดทรายในท้องมหาสมุทรทั้งสิ้น ดังใน กถาหมานิทาน ว่า ด้วยการสืบทอดลำดับของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้กล่าวพรรณนาเกี่ยวกับจำนวนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีเนื้อหาบางส่วนดังนี้ อสงไขยทั้ง ๗ เหล่านี้ มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น ๑๒๕,๐๐๐ พระองค์เรตถาคคคิดปรารธนาแทบพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ก็ยังมิได้รับพยากรณ์ ๕ อสงไขยเหล่านี้ มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๓๘๗,๐๐๐ เรตถาคคเปล่งวาจาแทบเบื้องยุคลบาทของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แต่ยังมีได้รับพยากรณ์ ๔ อสงไขยเหล่านี้ มีพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ เรตถาคคได้รับพยากรณ์จากสำนักของพระพุทธเจ้า มีพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าที่ปังกกร เป็นต้น^{๔๗}

^{๔๔}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๘๗๕.

^{๔๕}พ.ร. (ไทย) ๔๒/๒๔/๒๕๕-๒๕๖.

^{๔๖}บรรจบ บรรณรุจิ, โสตถกถาหมานิทาน พากย์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๒๖), หน้า ๑๑๑-๑๑๕.

ดังที่กล่าวมาข้างต้นเป็นพระพุทธรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พระองค์ตรัสถึงครั้ง
ที่พระองค์เริ่มปรารภนาพุทธภูมิ ซึ่งสามารถแบ่งระยะเวลาการสร้างบารมีออกเป็น ๓ ช่วง
(๑) เจ็ดอสงไขยแรก เป็นช่วงที่พระองค์ตั้งความปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์ ไว้ในใจ (๒)
เก้าอสงไขย ต่อมา เป็นช่วงที่พระองค์เปล่งวาจาตั้งความปรารถนาเป็น โพธิสัตว์ต่อเบื้องพระพักตร์
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในแต่ละภพชาติที่ท่านได้พบ แต่ยังไม่ได้รับพุทธพยากรณ์ (๓) สี่อสงไขย
กับหนึ่งแสนมหากัป เป็นช่วงที่พระองค์ได้รับพุทธพยากรณ์ คือหลังจากที่ท่านสร้างบารมีมาเป็น
เวลา สิบหกอสงไขย ท่านจึงได้รับพุทธพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้าว่าในที่สุดสี่อสงไขยยิ่งด้วย
แสนกัปแต่นี้ไป คาบสนี้ได้เป็นพระพุทธรูปพระนามว่าสมณโคดม^{๔๗}

การสร้างบารมีของพระองค์ในช่วงระยะเวลาที่ ๑ และ ๒ เป็นช่วงที่พระองค์ยังมิได้รับ
พุทธพยากรณ์ สามารถเรียกพระองค์ในช่วงนี้ว่า อนิยตพระโพธิสัตว์ การที่จะได้ตรัสรู้เป็น
พระพุทธรูปยังมีความไม่แน่นอน ส่วนการสร้างบารมีในช่วงที่ ๓ เป็นที่พระองค์ได้รับพุทธ
พยากรณ์จากพระพุทธรูปเจ้าถึง ๒๔ พระองค์ สามารถเรียกพระองค์ในช่วงนี้ว่า นิยตพระโพธิสัตว์
จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปอย่างแน่นอน) ซึ่งสามารถเรียกพระองค์ในช่วงนี้ว่า นิยตพระโพธิสัตว์
จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปอย่างแน่นอน ซึ่งได้เริ่มขึ้นนับตั้งแต่ชาติที่ได้รับคำพยากรณ์จาก
พระพุทธรูปพระองค์ใดพระองค์หนึ่งจนกระทั่งถึงพระชาติสุดท้ายที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป^{๔๘}

ในช่วงระยะเวลาการสร้างบารมีในระดับที่ ๑ และ ๒ นั้น ในแต่ละภพชาติท่านได้เริ่มสร้าง
ความดีอย่างลองผิดลองถูกในรูปแบบต่างๆ ตามลำพัง จนได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมที่
พระสัมมาสัมพุทธเจ้านามาสังสอนสรรพสัตว์พระองค์แล้วองค์เล่า ท่านจึงค่อยๆ ได้สั่งสม หลักการ
ของพระโพธิสัตว์ ซึ่งหลังจากนั้นในช่วงการสร้างบารมีระยะที่ ๓ ท่านจึงได้ทบทวนพิจารณาวิธีการ
ที่จะทำให้ตนเอง บรรลุเป้าหมายได้ด้วยบารมีทั้งสิบ โดยเรียบเรียงการสร้างบารมีเป็นขั้นตอนตั้งแต่
ทานบารมี ถึงอุเบกขาบารมี จากนั้นเมื่อท่านสร้างบารมีทั้งสิบอย่างจนเต็มที ในที่สุดก็ได้ตรัสรู้การ
สร้างบารมีทั้ง ๓ ระยะของ พระโพธิสัตว์ ดังที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปเข้ากับหลักการดำเนิน
ชีวิตที่พระพุทธรูปแต่ละพระองค์แสดงไว้ มาเป็นหลักการของพระโพธิสัตว์ดังนี้ (๑) สิ่งใดที่เป็น
ความชั่ว พระโพธิสัตว์ ทุกองค์จะละเว้น แต่ในบางครั้งอาจมีการพลั้งเผลอทำความผิดบ้าง (๒)
ทำความดีทุกชนิดที่สามารถพึงทำ ซึ่งเป็นการทำให้บุคคลทั่วไปนิยมทำ เป็นลักษณะการกระทำที่
ลองผิดลองถูก ซึ่งอยู่ในช่วงไม่ได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและก่อนที่จะได้พบพระสัมมาสัมพุทธ
เจ้า (๓) พระโพธิสัตว์ ออกบวชปฏิบัติฝึกใจ บำเพ็ญเนกขัมมบารมี ประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งการฝึก

^{๔๗} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๓๐/๒๐/๔๐.

^{๔๘} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ ในนิกายเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๒๕),

ใจก็เพื่อให้สภาพจิตปราศจากกิเลสทั้งหลายทั้งปวง จนสามารถไตร่ตรองพิจารณาเรื่องราว และหัวข้อธรรมต่างๆ ได้

สรุปได้ว่า เมื่อเกิดอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ ซึ่งจะพิจารณาให้ลึกลงไปอีก ธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันนำมาสั่งสอนสรรพสัตว์เป็นพื้นฐานอันเกิดจากการเรียนรู้ต่อบำเพ็ญบารมีขณะเป็นพระโพธิสัตว์กว่าจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ย่อมผ่านกระบวนการสั่งสมความรู้ และพบประสบการณ์ของความทุกข์ในภพภูมิต่างๆ ทำให้เกิดข้อคำถามขึ้นว่า ในกระบวนการของการพัฒนาตนเองของพระโพธิสัตว์นั้น จิตของท่านเป็นเช่นไร ทรงจำสิ่งที่เรียนรู้ได้หรือไม่ เพราะเป็นที่น่าสังเกตว่าพระโพธิสัตว์ สามารถสอนตนเองได้ไม่ว่าบังเกิดในภพภูมิใดผลจากการศึกษาได้พบว่าการที่พระโพธิสัตว์ มีหลักการเช่นนี้ย่อมทำให้การกระทำตามอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ ที่มุ่งที่จะพาดนและสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ภัยในวัฏฏสงสารได้อย่าง มั่นคงไม่เบี่ยงเบนจากเป้าหมาย เพราะการกระทำที่ถูกพัฒนาด้วยอริยาศัยดังกล่าวข้างต้น จะเป็นการกระทำที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ที่ปรารถนาเอาไว้

๒.๕ การตั้งเวลาให้ไปสู่เป้าหมายแห่งการเป็นพระ โพธิสัตว์

การตั้งเวลาให้ไปสู่เป้าหมายแห่งการเป็นพระ โพธิสัตว์ไปสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์สั่งสมความดีอย่างมุ่งมั่น เพื่อที่จะทำให้ระยะเวลาไปสู่เป้าหมายได้ความคิดของเถรวาทได้อธิบายถึงระยะเวลาของการสร้างบารมีของพระพุทธเจ้ามีดังต่อไปนี้

๑. พระพุทธเจ้าปัญจวิกริยะ ต้องสร้างบารมีรวมทั้งหมดเป็นเวลา ๒๐ อสงไขยกับเศษเวลาอีกหนึ่งแสนมหากัป โดยเรียกว่า “พระโพธิสัตว์” ใช้ระยะเวลาการสร้างบารมีเท่านี้ว่า พระอุกมฤตัญญุโพธิสัตว์ มีลักษณะดังนี้^{๔๔} (๑) ตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต โดยที่ไม่ได้เปล่งเสียงออกมาด้วยวาจาเป็นเวลา ๙ อสงไขยกับ เริ่มกล่าวคำอธิษฐานออกมาเป็นวาจาว่า เราปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต ใช้เวลา ๙ อสงไขยกับ (๒) ประกาศความปรารถนาพุทธภูมิต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์นั้น และได้รับพระพุทธพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้ในอนาคตสัมมาสัมโพธิญาณ ยืนยันการที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของพระนิยตโพธิสัตว์พระองค์นั้น จนครบกำหนดอีก ๔ อสงไขย เศษอีกแสนมหากัป

๒. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสัทธาวิกริยะ ต้องทรงสร้างพระบารมีรวมทั้งหมดเป็นเวลา ๔๐ อสงไขย กับ เศษเวลาหนึ่งแสนมหากัป โดยที่เรียก พระโพธิสัตว์ ที่ใช้ระยะเวลาการสร้างบารมีเท่านี้ว่า

^{๔๔} พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), ศาสน์ที่ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า, [www. Buddhism-Tipitaka/ original.com-1957](http://www.Buddhism-Tipitaka/original.com-1957), [๒๘/๐๒/๒๕๕๖].

พระวิปจิตัญญุโพธิสัตว์ โดยมีลักษณะดังนี้ (๑) ตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์หนึ่งในอนาคตโดยไม่ได้เปล่งเสียงออกมาด้วยวาจาเป็นเวลา ๑๔ อสงไขยกับ (๒) เริ่มกล่าวคำอธิษฐานออกมาเป็นวาจา ใช้เวลา ๑๘ อสงไขยกับ (๓) ประกาศความปรารถนาพุทธภูมิต่อหน้าพระพักตร์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่ง และได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้อนาคตสัมมาสัมโพธิญาณ เพื่อยืนยันการที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอีก ๘ อสงไขย กับ เศษแสนมหากัปข้างหน้า

๓. พระพุทธเจ้าวิริยาธิกะ ต้องทรงสร้างพระบารมีรวมทั้งหมดเป็น ๘๐ อสงไขยกับเศษ เวลาอีกหนึ่งแสนมหากัป ที่เรียกว่าพระโพธิสัตว์ ใช้ระยะเวลาสร้างบารมีเท่านี้ว่า พระในยโพธิสัตว์ ซึ่งจะมีขั้นตอนต่างๆ เหมือน พระโพธิสัตว์ ๒ ข้อ แรก แต่ใช้เวลาในการสร้างบารมียาวนานเป็น ๒ เท่าของพระวิปจิตัญญุโพธิสัตว์ หรือ ๔ เท่าของพระอุกมฤตัญญุโพธิสัตว์ กล่าวคือ สร้างบารมีพร้อมทั้งอธิษฐานปรารถนาพุทธภูมิในใจใช้เวลา ๒๘ อสงไขยกับเปล่งเสียงออกมาเป็นวาจา ใช้เวลา ๓๖ อสงไขยกับ ต่อจากนั้นจึงได้ประกาศคำอธิษฐานปรารถนาพุทธภูมิต่อหน้าพระพักตร์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้รับพุทธพยากรณ์ว่า จะได้ตรัสรู้อนาคตสัมมาสัมโพธิญาณซึ่งจะต้องบำเพ็ญบารมีต่อไปอีกเป็นเวลา ๑๖ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป รวมเวลา ๘๐ อสงไขย กับ แสนมหากัปการที่จะได้รับพุทธพยากรณ์ได้จะต้องมีเครื่องวัดคุณสมบัติ ซึ่งจะเป็นตัวบ่งชี้ถึงกาลเวลา อันสมควรในการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ ซึ่งเป็นผลจากการทำความดีของโพธิสัตว์

ในอดีตที่ผ่านมาด้วยระยะเวลาที่เหมาะสม คุณสมบัติของผู้จะเป็นพระโพธิสัตว์ เรียกว่า อัญญธรรมสโมธาน มี ๘ ประการ (๑) ในชาตินั้นจะต้องมีการกำเนิดเป็นมนุษย์ จะถือกำเนิดเป็นอย่างไรไม่ได้ (๒) จะต้องเป็นเพศชายที่ปกคิสมบุรณ์ จะเป็นเพศหญิง กระเทย หรือเป็นคนสองเพศไม่ได้ (๓) มีเหตุปัจจัยที่เกื้อหนุนพร้อม วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาแก่กล้า และพอเหมาะกันพร้อมที่จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ในทันที เมื่อได้ฟังธรรม จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพียง ๓-๔ คาถา จะเปลี่ยนใจถอนคำอธิษฐานดั้งเดิมมาปรารถนาสาวกภูมิ (๔) ได้มีโอกาสเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เฉพาะพระพักตร์ และได้ทำบุญประกาศความปรารถนาพุทธภูมิ ต่อหน้าพระพักตร์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (๕) อยู่ในเพศของนักบวชไม่ว่าจะเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนาหรือไม่ก็ตามแต่จะต้องเป็นนักบวชที่เป็นสัมมาทิฐิ คือ เชื่อว่า บุญมี บาปมี (๖) ต้องเป็นผู้ที่มีคุณวิเศษ คือได้สมบัติ ๘ คือ รูปฉน ๔ อรูปฉน ๔ และอภิญา ๕ คือ อิทธิวิธิญาณ ทิพพโสถญาณ ทิพพจักขุญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ(๗) ได้เคยบำเพ็ญมหาบริจาค โดยการเสียสละชีวิตตนเองเป็นทานในอดีตชาติ ซึ่งเรียกว่า อธิการ คือการกระทำอันยิ่งใหญ่ โดยเอาชีวิตเข้าแลกกับโพธิภูมิ(๘) มีจิตปรารถนาเป็นพระสัมมาพุทธเจ้าอย่างแรงกล้า โดยมีไฉ่นย่อที่ถ้อยต่ออุปสรรค

ไม่ว่าจะใหญ่เล็กชนิดใดทั้งสิ้นคุณสมบัติทั้ง ๘ ประการนี้ จะได้รับการตรวจสอบด้วยพุทธญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนที่จะทรงพยากรณ์

สรุปได้ว่าการที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้นในเบื้องต้นจะต้องบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์เสียก่อน เพราะการบำเพ็ญบารมีในแต่ละชาติของพระองค์จะช่วยให้การเพิ่มพูนบารมีให้ค่อยเติมเต็มในสิ่งที่พระองค์ปรารถนาเอาไว้ บารมีที่เพิ่มขึ้น จะช่วยให้การเจริญความเป็นพระโพธิสัตว์ได้ง่าย ที่ว่ากว่าจะได้เป็นมุนีขันธ์นั้นสุดแสนลำบาก พระองค์ก็เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานอยู่ไม่รู้ว่าที่ร้อยชาติพันชาติ พระองค์ใช้เวลาผ่านอุปสรรคอยู่มากมาย จึงบรรลุไปสู่หนทางแห่งพระโพธิสัตว์

๒.๖ ผลการปฏิบัติตามหลักการของพระโพธิสัตว์

การปฏิบัติตามทางแห่งพระโพธิสัตว์ นั่นคือ ทาน เพื่อกำจัดความตระหนี่ รักษาศีลตามปกติทั้งกาย และวาจาให้สงบระงับจากกิเลสทั้งหลาย ภาวนา เพื่อให้เกิดปัญญาในการเป็นพระโพธิสัตว์หรือ การดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามหลักที่ได้เอาไว้ เป็นรูปแบบที่ชัดเจน พิจารณาจากคุณสมบัติที่พระโพธิสัตว์ได้รับในพระไตรปิฎกใช้คำว่า ธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ซึ่งผลที่เกิดในแต่ละขั้นจะเป็น เครื่องยืนยันว่าการสะสมความดีนั้นมาถึงขั้นไหน เป็นข้อบ่งชี้ถึงความพยายามซึ่งได้บำเพ็ญเพียรมาอย่างดี ผลแห่งการกระทำ ที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์บำเพ็ญกุศลมานานหลายภพหลายชาติ

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าพบว่า พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ ปฏิบัติตาม ทาน ศีล ภาวนา ทั้ง ๓ อย่างนี้มีผลของการปฏิบัติตามแนวทางแห่งพระโพธิสัตว์ อย่างการให้ทานที่ในประเทศไทย ยกตัวอย่าง พระเวสสันดร เป็นสนับสนุนในการให้ทาน ผลการให้ทานนั้นในสัปบุริสทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสคือ (๑) ทานที่ให้ด้วยศรัทธา ทำให้ร่ำรวยและมีรูปงาม (๒) ทานที่ให้ด้วยความเคารพ ทำให้ร่ำรวยและมีบุตร ภรรยา บริวารที่เชื่อฟัง (๓) ทานที่ให้โดยกาลอันควร ทำให้ร่ำรวยตั้งแต่ปฐมวัย (๔) ทานที่ให้ด้วยจิตอนุเคราะห์ ทำให้ร่ำรวยและพอใจในสิ่งของใดๆ (๕) ทานที่ให้โดยไม่กระทบตนและผู้อื่น ทำให้ร่ำรวยและทรัพย์นั้นปลอดภัย จาก ไฟน้ำ หรือการแย่งชิงของผู้อื่น ผลการปฏิบัติตามแนวทางแห่งพระโพธิสัตว์คือ เพื่อกำจัดความตระหนี่ให้หมดไปเท่าที่เราสามารถลดวัตถุสมบัติ ของเราได้เหมือนกับพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพิลารโกสิยชาดกไว้ว่า“คนตระหนี่กลัวจน จึงให้ทานไม่ได้ ความตระหนี่นั้นจึงเป็นภัยสำหรับคนที่ไม่ให้ ดังนั้นพึงกำจัดความตระหนี่ ถิ่นเหี่ยว ครอบงำมลทินใจเสีย แล้วให้ทานกันเถิด เพราะว่าในภพชาติหน้าบุญเท่านั้นที่จะเป็น

พึงพาของสัตว์โลกทั้งหลายได้”^{๕๐} ส่วนผลพลอยได้ของอานิสงส์ของการให้ทานสามารถให้ สำเร็จ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติบางที่ท่านก็กล่าวไว้ว่า ผู้บำเพ็ญทานนั้น แม้ไปเกิดในชาติใดๆก็จะไป เกิดในตระกูลมั่งมี สมบูรณ์เพียบพร้อม ไปด้วยทรัพย์สมบัติและบริวาร แต่จุดมุ่งหมายส่วนใหญ่ ก็คือกำจัดมัจฉริยะเป็นการขจัดความตระหนี่สามารถละกิเลสไปทีละน้อยๆ ได้ตามความตั้งใจใน ปัจจุบันก็เพื่อเป็นเครื่องผูกจิตผูกใจระหว่างเพื่อนมนุษย์ที่อยู่ร่วมกัน ให้เกิดความสัมพันธ์ไมตรี แก่กันและกันเราจะได้อยู่ด้วยกันด้วยความ สันติสุขผลแห่งการรักษาศีลตามพระโพธิสัตว์ผลที่ ตามมาก็คือ “สี่เลนะ สุกติง ยันติ” การรักษาศีลเป็นปัจจัยให้มีความสุข สุขทั้งชาตินี้ สุขทั้งชาติหน้า “สี่เลนะ โภคสัมปทา” ถ้ามีศีลชาตินี้ทรัพย์สมบัติก็ไม่ฝืดเคือง ชาติหน้าก็มีทรัพย์สมบัติมาก “สี่เลนะ นิพพุตติง ยันติ” ศีลเป็นปัจจัยให้เข้าถึงนิพพานได้โดยง่ายผลแห่งการใช้เจริญภาวนานั่นก็คือ การใช้ สติปัญญาพิจารณาในความทุกข์ จะเป็นความทุกข์ทางใจเป็นหลัก เพราะใจเป็นที่รับทุกข์ เป็นศูนย์ รวมแห่งทุกข์ทั้งหลาย ร่างกายเป็นทุกข์ด้วยความเจ็บปวดในทุกส่วน หรือเกิดเป็นโรคนานาชนิดขึ้น ในร่างกาย ความทุกข์นั้นก็มารวมอยู่ที่ใจเพราะกายและใจมีสัมปยุตเนื่องถึงกัน เปรียบได้กับการ ประมือทั้งสองเข้าหากันย่อมมีเสียง เกิดขึ้นฉันใด กายและใจเมื่ออาศัยกันอยู่ ย่อมเกิดผลเป็นทุกข์ก็ ฉะนั้น เมื่อใจได้แยกทางออกจากร่างกายไปที่เรียกว่า ตาย ใจจะไม่ได้รับทุกข์จากร่างกายแต่อย่างใด ร่างกายที่ไม่มีจิตวิญญาณหล่อเลี้ยงผลของการปฏิบัติตามหลักการของพระโพธิสัตว์ของแต่ละ พระองค์ก็แตกต่างกันไปตามบารมีที่ตนเองบำเพ็ญ บารมี เป็นการทำให้กำลังใจเต็ม ทรงอยู่ในใจให้ เต็มครบถ้วนบริบูรณ์ไม่บกพร่อง ทั้ง ๑๐ ประการ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น จุดมุ่งหมายคือ การปฏิบัติเพื่อให้ พ้นจากทุกข์

สรุปได้ว่า ผลแห่งการปฏิบัติตามทางแห่งพระโพธิสัตว์คือ ทานเพื่อกำจัดความตระหนี่ ศีล เพื่อได้ให้ความสุขทั้งชาตินี้และชาติหน้า มีทรัพย์มาก กำจัดกิเลสเพื่อเข้าความถึงพระนิพพาน โดยง่าย พระโพธิสัตว์แต่ละพระองค์ได้เทศน์สอนบุคคลผู้เป็นปุถุชนให้ตั้งมั่นอยู่ในความดีงามจะดี งามหรือไม่พระองค์ก็อาศัยการเทศน์การสอน ซึ่งการสอนจะเกิดผลนั้นผู้ที่ฟังจะต้องมีบุญบารมี เต็มเสียก่อนจึงจะสามารถเทศน์สอนได้ บุคคลที่ฟังเทศน์แล้วมีความเลื่อมใสก็เกิดศรัทธาตั้งมั่นมี การอธิษฐานไปต่าง ๆ เช่น อธิษฐานให้เป็นพระพุทธเจ้าในชาติต่อ ๆ ไปถ้าไม่ได้ในชาติหน้าก็ ขอให้ได้เป็นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบุญบารมีอย่างเต็มที่พร้อมกับทำหน้าที่ชักชวนคนให้มาสร้าง บารมี

^{๕๐} พุ.ท. (ไทย) ๒๓/๑๔๓๕/๔๐.

๒.๖ สรุป

สรุปได้ว่าแนวคิดเรื่องบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาดกของพระพุทธศาสนา ความหมายคำว่า “บารมี” คือความเป็นเลิศ เป็นที่สุดแห่งอภิญญา ความหมายของบารมีในคัมภีร์อปทาน “บารมี” ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์ในคัมภีร์จริยาปิฎก นอกจากนี้ยังมีพระนิพนธ์และท่านผู้รู้อื่นๆ ได้กล่าวความหมายของบารมีไว้ เช่น “บารมี สันนิษฐานว่าออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติอันยอดเยี่ยม คำว่าบารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น ใช้ในความหมายคล้ายคลึงกันหมายถึงความเป็นเลิศ ลักษณะของบารมี คือ การมุ่งความช่วยเหลือผู้อื่นหรือสภาพที่ปรากฏ คือ ความเป็นพระพุทธเจ้า และมีพื้นฐานคือ มหากรุณาหรือมีพื้นฐาน คือ ความกรุณาและอุบายโกศล การบำเพ็ญบารมีไว้ว่า ระดับการสร้างบารมีสามารถแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ภูมิธรรม และ(๒) การปฏิบัติ ซึ่งในส่วนของชาดกถือเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่ก่อนจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และในพระพุทธศาสนา ชาดก ถือว่าเป็นหนึ่งในคำสอนถูกจัดไว้ในส่วนของพระไตรปิฎกในขุททกนิกายชาดก มีจำนวนถึง ๕๕๐ เรื่อง ชาดกในพระพุทธศาสนาสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท ได้แก่ (๑) นิบาตชาดก คือ ชาดกในพระไตรปิฎก อรรถกถาชาดก และฎีกาชาดก (๒) ปัญญาสาชาดก คือ ชาดกนอกนิบาต (๓) ชาดกมาลา ซึ่งการศึกษาชาดกนี้ก็เพื่อให้ทราบถึงองค์ประกอบและความสำคัญของชาดก เช่น ชาดกเป็นสื่อการสอนธรรมะ เพื่อศึกษาธรรมะด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลิน และเพื่อแก้ความสงสัยของพุทธศาสนิกชน

พระโพธิสัตว์ก็ได้แก่บุคคลที่ตั้งปณิธานจะบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้มีความสามารถเต็มที่ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ ให้พ้นจากห้วงแห่งความทุกข์ ดังนั้น การก้าวข้ามที่สำคัญที่สุด จึงเป็นการก้าวจากระดับของคนธรรมดาๆ เข้าสู่การเป็นพระโพธิสัตว์ในภูมิที่หนึ่ง หรือเข้าสู่การเป็นพระโสดาบัน และธรรมขั้นสูงต่อไป ลักษณะของโพธิสัตว์ ที่ปรากฏในชาดกนั้น มี ๒ ประเภท คือ (๑) พระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีโดยยังมิได้รับพุทธพยากรณ์เรียกว่า อนิยตโพธิสัตว์ (๒) พระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีโดยได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว เรียกว่า นิยตโพธิสัตว์ทั้งสองลักษณะเป็นการตั้งแนวคิดไว้กับโพธิญาณ โดยมีต้นแบบคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นการยึดเหนี่ยวจิตใจของตนเอง โดยตั้งมโนปณิธานไว้อย่างเด็ดเดี่ยวแล้วประพฤติปฏิบัติตามบารมีธรรมนั้นอย่างทุ่มเททั้งกายและใจ เพื่อผลสำเร็จแห่งมโนปณิธานโดยผล

ของการปฏิบัติ คือ บารมีธรรมและคุณธรรมที่เพิ่มขึ้นและคุณธรรมที่ทำให้พระโพธิสัตว์ ก้าวไปสู่ความสำเร็จสูงสุด

อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ ทุกคนมีพุทธภาวะที่จะสามารถตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ การกระตุ้นพุทธภาวะนี้ให้ปรากฏได้จากประเด็นแรก คือ การเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต หรือจากประเด็นที่สองคือ ให้พ้นจากวิญญูสงสาร สามารถทำให้เกิดพุทธภาวะได้ เป็นการสร้างอุดมการณ์โพธิสัตว์ ให้เกิดขึ้นในจิตสำนึก ทำให้เกิดการแสวงหาการดับทุกข์ แต่อุดมการณ์เหล่านี้จะยั่งยืนยาวนานได้ขึ้นอยู่กับความมุ่งมั่นยึดถือในอุดมการณ์ ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาภูมิธรรมของตนเองให้สูงขึ้น การที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้นในเบื้องต้นจะต้องบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์เสียก่อนเพราะการบำเพ็ญบารมีในแต่ละชาติของพระองค์จะช่วยให้การเพิ่มพูนบารมีให้ค่อยเติมเต็มในสิ่งที่พระองค์ปรารถนาเอาไว้ บารมีที่เพิ่มขึ้นนี้แหละจะช่วยให้การเจริญความเป็นพระโพธิสัตว์ได้ง่าย ที่ว่ากว่าจะได้เป็นมุนีขันธ์นั้นสุดแสนลำบาก พระองค์ก็เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานอยู่ไม่รู้ว่าที่ร้อยชาติพันชาติ พระองค์ใช้เวลาผ่านอุปสรรคอยู่มากมาย จึงบรรลุไปสู่หนทางแห่งพระโพธิสัตว์ผลแห่งการปฏิบัติตามทางแห่งพระโพธิสัตว์คือ ทานเพื่อกำจัดความตระหนี่ เพื่อให้มีความสุขทั้งชาตินี้และชาติหน้า มีทรัพย์มาก กำจัดกิเลสเพื่อเข้าความถึงพระนิพพานโดยง่าย